

K-14038

П281871

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 96

ІСТОРІЯ КПРС

ВИПУСК 10

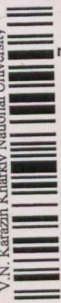

«ВИЩА ШКОЛА»

1973

72 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00255968

7

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1911

NOV 10

1911
NOV 10
1911

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 96

ІСТОРІЯ КПРС

ВЫПУСК 10

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Харків — 1973

ЗКПІ

Редакційна колегія:

проф. *О. О. Воскресенський* (відповідальний редактор),
доц. *Н. В. Терещенко*, доц. *Б. К. Решетняк* (відповідальний секретар).

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 28184

© Харківський державний університет, 1973.

Г. Г. Демиденко

РОБОТА В. Д. БОНЧ-БРУЄВИЧА НАД МЕМУАРАМИ ПРО В. І. ЛЕНІНА

У обширній мемуарній літературі про В. І. Леніна спогадам В. Д. Бонч-Бруєвича належить особливе місце. Їх авторові пощастило довгі роки пліч-о-пліч працювати з вождем Комуністичної партії і Радянської держави, виконувати його найрізноманітніші доручення.

Написання спогадів про В. І. Леніна, про окремі події історії партії та революційного руху Бонч-Бруєвич розглядав як свій партійний обов'язок, одну з головних справ свого життя. «Я ніколи не забуваю, — писав він у 1955 році, незадовго до своєї смерті, лєнінградській письменниці О. К. Матюшиній, — що Володимир Ілліч мені багато разів говорив, що оскільки я багато знаю, багато бачив, і він вірив у мою літературну чесність, він вимагав, щоб я обов'язково писав усю правду, що знаю, починаючи з часів організації Московського «Робітничого союзу» [11, ф. 1059, № 38, арк. 24, 36, копія].

В. І. Ленін високо цінував не тільки відданість Бонч-Бруєвича більшовизму у всіх великих і малих справах, які виникали у процесі боротьби за перемогу соціалістичної революції, його організаторський талант та невичерпну енергію, але й його неабиякий хист партійного літератора та пропагандиста. В. І. Ленін радив йому писати побільше брошур для широких мас, підкреслював, посилаючись на авторитетну в даному випадку думку Г. В. Плеханова, що Бонч-Бруєвич пише дуже популярно і просто, хорошою російською мовою. Про визнання В. І. Леніним Бонч-Бруєвича як талановитого літератора і пропагандиста свідчить виконання ним лєнінських доручень по складанню назв деяких робіт В. І. Леніна¹, написанню брошури «Зберігайте архіви» в 1919 р. і т. п.

¹ У записці від 11 грудня 1918 р. до В. Д. Бонч-Бруєвича В. І. Ленін прохав його скласти назву до брошури про виконання законів і видати її [В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стр. 217]. Бонч-Бруєвич в короткий строк видав цю брошуру під назвою «Виконуйте закони Радянської республіки!». Пізніше він писав в інститут марксизму-лєнінізму при ЦК КПРС

Спогади Бонч-Бруєвича щодо цінності вміщуваних у них матеріалів — невичерпне джерело, яке не тільки значно розширює й доповнює відомості з документів, але в деяких випадках це єдине інформуюче джерело про окремі факти й події того часу. Його мемуари дають змогу уточнити низку важливих історичних фактів. Наприклад, він детально розповів про роботу В. І. Леніна над книгою «Крок вперед, два кроки назад», про труднощі її видання та розсилку через протидію меншовиків, відтворив обстановку, в якій В. І. Ленін написав перші декрети Жовтня. Від Бонч-Бруєвича ми вперше дізнаємось про висловлювання В. І. Леніна щодо усної народної творчості, про деякі моменти в ставленні його до зберігання пам'яток старовини і т. п.

Як же працював Бонч-Бруєвич над своїми мемуарними записами? Для дослідника неабияке значення має питання про проміжок часу між описаними подіями та створенням мемуарів, а також міра використання автором документальних джерел.

Мемуари як літературний жанр почали рано приваблювати Бонч-Бруєвича. Його перші спогади відносяться до 1902 р. [8, № 1, 270—292; № 2, 213—235].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції мемуари посідають головне місце у його історико-літературних роботах [3, стор. 50—51]. Центральним у них є образ В. І. Леніна. У 1920 р. Бонч-Бруєвич опублікував першу статтю, яка містила спогади про В. І. Леніна [9] і присвячувалась 50-річчю з дня народження великого вождя Комуністичної партії і Радянської держави. У 1923 р. в видавництві «Жизнь и знание» вийшла його перша невеличка книга спогадів про Ілліча¹.

Смерть вождя глибоко вразила більшовиків. Прагнучи закріпити у пам'яті незабутній образ В. І. Леніна й донести його до широких мас, багато його соратників виступили на сторінках преси та перед трудящими із спогадами про нього. Бонч-Бруєвич активно включився в цю партійну роботу. Тільки у 1925 р. він опублікував понад 10 статей спогадів про В. І. Леніна — «В. І. Ленін у Росії після Лютневої революції до третьолипневого збройного виступу пролетаріату і солдатів у Петрограді», «Напад бандитів на В. І. Леніна в 1919 році», «Смерть і похорон Володимира Ілліча», «Володимир Ілліч і світ вчених» та інші [3, стор. 54—56]. У ці роки він інтенсивно працював над новими спогадами. Разом з тим, Бонч-Бруєвич працював і над уже опублікованими своїми мемуарами, виправляв їх, вносив уточнення. У 1927 ювілейному році Жовтневої революції

з приводу назви цієї брошури, що подібного роду доручення В. І. Ленін давав йому й раніше. Бонч-Бруєвич писав, що назви ленінських праць «До сільської бідноти» та «Політичні партії в Росії і завдання пролетаріату» були також у свій час запропоновані ним [ВР ДБЛ, ф. 369, к. 156, од. зб. 51, арк. 1—2].

¹ В. Д. Бонч-Бруєвич. Покушение на В. И. Ленина в Москве 30 августа 1918 года. (По личным воспоминаниям). М., 1923.

він опублікував більше тридцяти статей та брошур із спогадами головним чином про В. І. Леніна [3, стор. 57—58].

Вже на початку 30-х років мемуари Бонч-Бруевича почали публікуватися окремими виданнями. Вийшли з друку книги «На бойових постах Лютневої та Жовтневої революції», «Три замаху на В. І. Леніна», «На зорі революційної пролетарської боротьби», «Більшовицькі видавничі справи в 1905—1906 рр.» Популярність його мемуарів швидко росла. Деякі книги Бонч-Бруевича було перекладено на мови братніх республік. А збірка спогадів «На бойових постах Лютневої та Жовтневої революції» була перекладена іспанською мовою і видана в республіканській Іспанії [3, стор. 67—73]. Наступних років над мемуарами він працює менше.

На початку 50-років Бонч-Бруевич знову повертається до роботи над мемуарами. Перш за все, він опрацював ті свої опубліковані спогади, які подекуди потребували редагування. При цьому він випускав дані, що стали вже загальновідомими, залишаючи опис тільки тих історичних подій, учасником яких він був. У новій редакції мемуарів автор проминув опис окремих фактів, які не мали прямого відношення до діяльності В. І. Леніна. Деяку частину своїх спогадів, випущених у новому виданні, він використав як основу для нових мемуарних записів.

В. Д. Бонч-Бруевич, нехтуючи станом свого здоров'я, інтенсивно працював у цей час над новими спогадами про В. І. Леніна. У зв'язку з нагородженням його орденом Леніна в листопаді 1954 р. він сказав у розмові з кореспондентом: «Головною своєю справою я вважаю зараз написання спогадів про Володимира Ілліча, які охоплюють майже 30 років мого спілкування з ним». Цю роботу він провадив до останніх днів свого життя, з честю виконавши свій обов'язок перед партією і народом. Результатом його зусиль стала поява цінних спогадів — «В. І. Ленін про усну народну творчість», «Володимир Ілліч у перші роки після Жовтня», «Спогади про В. І. Леніна», «Лист І. В. Мічуріна про оцінку В. І. Леніним праць І. В. Мічуріна», «Ленін на суботнику» та інші. За останні два роки життя Бонч-Бруевича та після його смерті опубліковано більше двадцяти нових та перероблених спогадів про В. І. Леніна.

До підготовки мемуарів Бонч-Бруевич ставився з почуттям величезної відповідальності. У листі до Н. К. Крупської 22 квітня 1930 р., сповіщаючи про роботу над мемуарами, він писав: «Коли я працюю над цими речами, з одного боку, я бачу ці палкі допитливі очі самих простих сучасних класових аудиторій, а з другого боку — допитливий погляд Володимира Ілліча. І під цими двома контролями я виробляю в собі критерій популярності викладу та безумовної правдивості опису фактів» [12, ф. 369, к. 166, од. зб. 51, копія].

Достовірність мемуарів Бонч-Бруевича не є наслідком лише його виключної пам'яті. Для їх підготовки він широко залучав

документи та архівні матеріали. Написанню спогадів передувала копітка підготовча робота. Вона включала в себе відбір та групування необхідних для задуманої теми матеріалів з його обширного особистого архіву [10], складання плану майбутньої роботи [12, к. 5, од. зб. 10, арк. 1]. Якщо необхідних документів не вистачало, він звертався за допомогою до партійних та державних архівів [12, к. 235, од. зб. 11], використовував свої статті, кореспонденції та замітки з дореволюційної преси.

У роботі над мемуарами Бонч-Бруевичу велику допомогу подавали найближчі соратники В. І. Леніна, активні учасники революційних подій. Він постійно радився з Н. К. Крупською [12, к. 166, од. зб. 11]. В його особистому архіві збереглося багато копій листів до активних учасників революційних подій у Росії. В. Бонч-Бруевич з'ясував окремі факти, просив своїх кореспондентів висловити думку про його давніші публікації спогадів [12, к. 128, од. зб. 32; к. 130, од. зб. 17; к. 159, од. зб. 13 та інші]. Він розумів, яку цінність для науки являють спогади активних учасників революційного робітничого руху, і в листах, розмовах всіляко спонукав їх до написання мемуарів¹.

Найявні в особистому архіві Бонч-Бруевича документи, а також численні запити Інституту В. І. Леніна, Істпарту, ІМЕЛ, Музею революції та інших установ з різних питань, пов'язаних з діяльністю В. І. Леніна значною мірою доповнювали і активізували його пам'ять. У багатьох листах до Бонч-Бруевича з цих установ містились прохання уточнити який-небудь історичний факт, дати довідку, пригадати або перевірити ті чи інші відомості. Цікаві його листи-відповіді значно розширювали численні й різноманітні спогади.

Слід також відзначити, що поряд з роботою над мемуарами Бонч-Бруевич рецензував ряд досліджень з історії московської соціал-демократії, робітничих культурно-освітніх товариств тощо¹. Відомості з цих досліджень, опис окремих подій, учасником яких він був, допомогли відтворити в пам'яті картини минулого.

Після проведення всієї підготовчої роботи Бонч-Бруевич брався за написання мемуарів. Про ретельну підготовку їх до публікування красномовно свідчить кількість варіантів та редакцій його рукописів. Окремі спогади мають до десяти і більше редакцій².

¹ В архіві В. Д. Бонч-Бруевича, зокрема, збереглась велика група листів різних осіб і зв'язаних з ними рукописів мемуарного характеру. Серед них — рецензія на дисертацію М. В. Муромцева «Марксистские социал-демократические организации Москвы 90-х годов» ВР ДБЛ, ф. 369, к. 53, од. зб. 2, арк. 46—49; відзив на дисертацію А. Брудного «Рабочие культурно-просветительные организации дореволюционной России (1905—1917 гг.)» ВР ДБЛ ф. 369, к. 51, од. зб. 7; зауваження на рукопис К. С. Василенко «Московский «Рабочий союз». ВР ДБЛ, ф. 369, к. 51, од. зб. 11, арк. 1—8.

² Див., наприклад, рукописи статей В. Д. Бонч-Бруевича за 20—30-ті роки. ВР ДБЛ, ф. 369, к. 36, 37.

Із своїми публікаціями спогадів Бонч-Бруевич, як уже вказувалось, негайно знайомив Н. К. Крупську і в листах до неї просив указати на помилки та недоліки. На його публікації відкликалися активні учасники описуваних подій, і їхні листи також допомагали уточнити, розширити або виправити зміст мемуарів. Наприклад, у його особистому архіві є велика кількість листів-відгуків на відому роботу, пов'язану з ім'ям В. І. Леніна, — «Більшовицькі видавничі справи у 1906—1907 рр. Мої спогади» [12, к. 238, од. зб. 81, а також к. 377, од. зб. 5]. З роботою Бонч-Бруевича над спогадами про переїзд Радянського уряду з Петрограда до Москви пов'язане його листування з В. В. Яковлевим. Серед листів — також спогади двох інших учасників цієї історичної події [12, к. 369, од. зб. 40]. Все це сприяло об'єктивному висвітленню діяльності В. І. Леніна та окремих питань історії партії.

Обширні спогади Бонч-Бруевича про В. І. Леніна не вільні, проте, від недоліків, властивих цього роду історичним джерелам. Дослідники вже відзначали окремі неточності в його спогадах «Герб СРСР», «В'їзд Володимира Ілліча до Кремля», «Від липня до Жовтня» [4, стор. 370—371; 6, стор. 196—197, т. 7, с. 160]. При порівнянні відомостей з мемуарів Бонч-Бруевича із документами кількість неточностей зростає. Але вони викликані, головним чином, зміщенням у часі окремих подій і фактів.

Характерною рисою творчої індивідуальності Бонч-Бруевича, яка позначалася на його роботі над мемуарами, є нерозривне поєднання у ньому дослідника і публіциста. Намагання зробити розповідь більш вражаючою, дохідливою широкому колу читачів іноді йде на шкоду ясності та послідовності викладу. Правда, від цього недоліку він значно звільнив свої мемуари у наступних редакціях.

Відзначаючи недоліки в мемуарах Бонч-Бруевича, слід підкреслити, між іншим, що ігнорування фактів у його спогадах і недовіра до них іноді призводили дослідників до помилок та перекручень¹.

¹ Наприклад, відомо, яку значну роль у боротьбі більшовиків за скликання III з'їзду партії відіграло «Видавництво соціал-демократичної партійної літератури В. Бонч-Бруевича і Н. Леніна». Історії цього видавництва було присвячено повідомлення В. П. Морозової. (Див. — «Вопросы истории КПСС», 1962, № 4). Автор, як і інші дослідники, ігнорували той факт, що видавництво створювалось і деякий час функціонувало під фірмою «Видавництво В. Бонч-Бруевича». Це підтверджується не тільки спогадами Бонч-Бруевича, але й документами. Те ж саме можна сказати на адресу авторів монографії «Жовтневе збройне повстання», які вважають, що ленінська відозва «До громадян Росії!» була опублікована вперше в газеті «Рабочий путь» 26 жовтня 1917 р. (див. — «Октябрьское вооруженное восстание». Семнадцатый год в Петрограде. Кн. вторая. Вооруженное восстание. Победа социалистической революции. Л., 1967, стор. 370). Проте документи і спогади Бонч-Бруевича стверджують, що вперше відозва ця була опублікована у вечірній більшовицькій газеті «Рабочий и солдат», яку редагував Бонч-Бруевич.

Неточності та деякі помилки в мемуарах Бонч-Бруевича не знижують в цілому їх цінностей як історичного джерела. Його мемуари об'єктивно відображають численні питання діяльності нашої партії і її вождя В. І. Леніна. У них відбилась велика кількість яскравих епізодів та подробиць, які відтворюють безсмертний образ В. І. Леніна.

Мемуари Бонч-Бруевича користуються великою і заслуженою популярністю серед самих широких кіл читачів як у нашій країні, так і за кордоном. Його спогади видані багатьма мовами народів Радянського Союзу та братніх соціалістичних країн, а також англійською, французькою, німецькою та іспанською мовами. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна видавництво «Наука» випустило в світ новим виданням спогади Бонч-Бруевича про В. І. Леніна [13]. Із року в рік перевидаються його спогади про В. І. Леніна для дітей та юнацтва.

Дані про В. І. Леніна, які містяться в спогадах В. Д. Бонч-Бруевича, свідчать про вдумливий, аналітичний підхід їх автора до оцінки фактів, явищ і людей. Саме цим насамперед і цінні мемуари для науки, для масового читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 50.
2. Октябрьское вооруженное восстание. Семнадцатый год в Петрограде. Кн. вторая. Вооруженное восстание. Победа социалистической революции, 1967, 611 с.
3. Бонч-Бруевич В. Д. (1873—1955). Материалы к биографии ученых СССР. Серия истории, вып. 5. Изд-во АН СССР, М., 1958, 122 с.
4. Смирнов И. С. Ленин и советская культура. Государственная деятельность В. И. Ленина в области хозяйственного строительства (октябрь 1917—лето 1918 гг.). М., 1960, 448 с.
5. Морозова В. П. Издательство социал-демократической партийной литературы В. Бонч-Бруевича и Н. Ленина. — «Вопросы истории КПСС», 1962, № 4, с. 92—102.
6. Савицкая Р. Листая страницы воспоминаний о В. И. Ленине. — «Новый мир», 1964, № 2.
7. Старцев В. И., Токарев Ю. С. Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Воспоминания активных участников революции. Л., 1956 — «История СССР», 1957, № 2.
8. Журнал «Жизнь», 1902.
9. Газета «Известия», 23 квітня, 1920.
10. Записки отдела рукописей государственной публичной библиотеки имени В. И. Ленина, вып. 25, М., 1962.
11. Відділ рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина, ф. 1059.
12. Відділ рукописів Державної Бібліотеки ім. В. І. Леніна, ф. 369.
13. Бонч-Бруевич В. Д. Воспоминания о Ленине. Изд. второе, дополненное. М., 1969, 518 с.

**ВИКРИТТЯ В. І. ЛЕНІНИМ АНТИДЕМОКРАТИЧНОЇ
СУТІ ПРОГРАМИ І ТАКТИКИ КАДЕТІВ У РОКИ
НОВОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ
(1910—1914 рр.)**

В. І. Ленін і більшовицька партія на різних етапах розвитку революції надавали великого значення викриттю програми і тактики ліберальної буржуазії та її ізоляції, оскільки це було важливою умовою перемоги буржуазно-демократичної революції. Тому в роки нового революційного піднесення, коли назріли об'єктивні і суб'єктивні передумови нової буржуазно-демократичної революції, це завдання залишалось дуже актуальним.

Однак це питання історії більшовицької партії до цього часу вивчене і висвітлене в історичній літературі мало. Конкретно цю проблему історики почали досліджувати лише останнім часом.

У 60-х роках з'явилися роботи про боротьбу партії більшовиків проти ліберальної буржуазії, присвячені, в основному, періоду першої російської революції [2; 3; 4], періоду підготовки та проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни [5; 6; 7; 8]. У цей же час з'явилися й праці загального характеру, які лише частково торкаються періоду 1910—1914 рр. [9; 10; 11; 12; 13]. Спеціального ж дослідження, присвяченого вивченню боротьби В. І. Леніна і більшовиків проти ліберальної буржуазії з партією кадетів на чолі в роки нового революційного піднесення, до цього часу немає.

У цій статті висвітлюються деякі питання критики В. І. Ленінін програми і тактики кадетів у 1910—1914 рр., викриття їх контрреволюційності, фальшивого демократизму.

* * *

З 1910 року в Росії почалось поживлення політичного життя. Ленський розстріл і викликана ним хвиля квітнево-травневих страйків 1912р. знаменувала собою «початок нового грандіозного революційного піднесення в Росії» [1, 21, 278].

У цих умовах перед більшовицькою партією ще гостріше постало завдання подолати розкол, зміцнити єдність своїх лав. У запеклій боротьбі з ліквідаторами, троцькістами більшовики на чолі з В. І. Ленінін спрямували свої зусилля на згуртування всіх дійсно партійних сил на захист і збереження партії, звільнення її від опортуністичних елементів. VI (Празька) Всеросійська конференція (січень 1912 р.) підбила підсумки цієї боротьби, закріпила перемогу більшовиків, зберігши в їх руках прапор РСДРП, ліквідувала фракційність, зміцнила партію і її Центральний Комітет. Конференція намітила тактику партії в обстановці, що склалася.

В рішеннях конференції підкреслювалась важливість і необхідність викриття фальшивого демократизму, контрреволюційної, монархічної суті буржуазних лібералів і, зокрема, партії кадетів.

Необхідність посилення боротьби за викриття програми і тактики кадетів у цей час викликала двома обставинами.

По-перше, в країні розгорталось нове революційне піднесення, назрівала революція, успіх якої В. І. Ленін пов'язував з необхідністю повного, чіткого і відкритого розмежування між демократами і лібералами.

По-друге, кадети, намагаючись подолати моральний крах, якого вони зазнали в роки реакції, стали міняти свою тактику, почали гратись в «рівняння наліво». Викриваючи причини появи нових елементів у тактиці кадетів, В. І. Ленін писав, що це «одна з ознак і один з результатів того, що «лівіє» країна», ...що готується появитись «на світ божий революційна демократія» [1, 17, 283].

Розуміючи, що селяни зневірилися в їхній аграрній програмі, кадети все більшу увагу починають звертати на робітничий клас, намагаючись розкласти його і підпорядкувати своєму впливові при допомозі пропаганди конституційних ілюзій. Вони намагаються розкласти і РСДРП, штовхаючи меншовиків-ліквідаторів на реформістський шлях. Разом з цим вони вишукували й «нові шляхи» підходу до селян. Інакше кажучи, кадети хотіли підпорядкувати своєму впливові демократичний рух у країні і примирити його з самодержавством.

Ось чому В. І. Ленін, більшовики вважали боротьбу проти кадетів, цієї партії «Народної свободи», однією із основних умов успішного розгортання революційного руху. З понад 300 праць, написаних В. І. Леніним у 1910—1914 рр., близько 160 містять критику контрреволюційної суті кадетської програми і тактики, їх фальшивого демократизму¹. З ініціативи В. І. Леніна великого значення цим питанням надавали більшовицькі газети «Звезда», «Правда», журнал «Просвещение», більшовицька фракція ІV Державної думи.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що найближчим завданням соціал-демократів є роз'яснення скрізь, в тому числі і з думської трибуни, того, що кадети були і залишаються контрреволюційною, монархічною партією, тому необхідно різко проводити грань між справжньою демократією і «лжедемократизмом» кадетів, які «звиваються вужем», щоб тільки врятувати старі порядки. «Раз виник у країні контрреволюційний лібералізм, демократія взагалі, пролетарська демократія особливо не може не відокремлювати себе від нього; вона не повинна ні на хвилину забувати грані між ним і собою» [1, 17, 282].

¹ За підрахунком автора.

Велику увагу В. І. Ленін і в цей період приділяв викриттю антидемократичної суті програми партії кадетів, основні положення якої розроблялися в роки першої російської революції, коли кадети ридилися в тогу революціонерів і претендували на роль гегемона революції. Саме тому в ній багато красивих фраз, демагогічних лозунгів, розрахованих на те, щоб приховати контрреволюційну суть її і видати за демократичну, загальнонаціональну, «надкласову».

Питання про форму правління, про державний устрій є одним з основних питань програми, на підставі чого можна судити про характер партії. Ідеалом державного ладу кадетів завжди була конституційна монархія. Але в 1905 році в розпал революції, вони вимушені були маскувати свої цілі. Тому в програмі, прийнятій на першому з'їзді партії кадетів (жовтень 1905 р.), це питання викладено невиразно: «Конституційний устрій Російської держави визначається основним законом» [15, 6]. А вже на другому з'їзді (січень 1906 р., спад революції) цей пункт було викладено так: «Росія повинна бути конституційною і парламентською монархією. Державний устрій Росії визначається основним законом» [16, 23]. Кадети також відмовились і від вимоги скликання Установчих зборів, що була в програмі, прийнятій першим з'їздом.

Кадетська програма передбачала рівність усіх перед законом, свободу совісті і віросповідань, свободу слова, зборів, право спілок і товариств, право на петиції і т. д. З першого погляду ці вимоги відповідали інтересам демократичних верств населення. Насправді ж — лише інтересам одного класу — буржуазії, бо програма не вирішувала цілого ряду корінних демократичних питань: про виборчі права жінок; про право кожного виборця не тільки обирати, але й бути обраним; про пропорціональні вибори до місцевих органів самоврядування; про відокремлення школи від церкви, а церкви від держави і ін. Антидемократичними були і розділи програми з робітничого, аграрного і національного питань¹.

Викриваючи контрреволюційну суть цієї частини програми кадетів, В. І. Ленін в 1913 р. писав, що «цілком виняткову (порівняно з Європою) вагу має якраз тепер в Росії лозунг республіки, який очищає свідомість демократії, що хоче боротися, від тих монархічних («конституційних» теж) ілюзій, які так знесли-лювали натиск 1905 року» [1, 18, 422].

Із контрреволюційної програми випливала й контрреволюційна тактика кадетів. В. І. Ленін підкреслював, що ліберальна буржуазія більше боїться зростаючого революційного руху мас, ніж реакції. Економічні умови, класове становище роблять російську буржуазію політично безсилою, беспорядною, боягузливою, здат-

¹ Цим питанням присвячена окрема стаття автора.

ною йти лише на угоди з самодержавством, бути «ворогом робітників і рабом Пуришкевичів» [1, 17, 475].

Буржуазія, відмічав В. І. Ленін, стояла і буде стояти за монархію, бо вона кровно зацікавлена у военній охороні інтересів капіталу. Пострахати революцією і, таким чином, поділити владу з Романовим і Пуришкевичем, придушуючи разом з ними революцію — основа тактики кадетів, ліберальної буржуазії. Холопство перед царизмом і страх перед революцією привели російський буржуазний лібералізм до повного розриву з визвольним рухом.

Основним змістом тактики кадетів був реформізм. Їх девізом стала формула: «реформи проти революції». Суть цієї тактики висловив один із лідерів кадетів Гредескул, який твердив, що в період першої революції закладено фундамент російської конституції, тому нова революція не потрібна, «а потрібна лише спокійна, наполеглива і впевнена конституційна робота» [17]. Ще раніше інший лідер кадетів П. Струве наполягав на тому, щоб кадетська партія свою тактику будувала на основі чіткого розуміння того, «що соціальна революція... не може бути в наш час мислима інакше, як у формі довгочасного, безперервного процесу соціальних перетворень» [14, 22].

Щоб залучити на свою сторону широкі верстви дрібнобуржуазної демократії, кадати і в Думах і в ліберальній пресі не переставали твердити, що вони — в опозиції щодо царського уряду. Насправді ж партія «Народної свободи» тільки гралася в опозицію і завжди захищала монархічний лад. Через те й самодержавство терпимо ставилось до кадетів.

В. І. Ленін вказував, що необхідно з'ясувати зв'язок реформістської тактики кадетів з класовими інтересами буржуазії і її «зростаючу невідповідність» з потребами країни» [1, 18, 510—511]. Росія, за висловом В. І. Леніна, переживала своєрідне історичне становище — революційну ситуацію, коли реформізм особливо тупий, смішний і безсилий. «Для сучасної Росії, особливо вірна та істина, яку сотні раз підтверджувала всесвітня історія, а саме: що реформи можливі тільки як побічний результат руху, цілком вільного від усякої вузькості реформізму» [1, 19, 286].

Реформи, про необхідність яких трубила вся ліберальна преса, не проводились в життя не тільки через «тупість» міністрів, а й в зв'язку з об'єктивною неможливістю реформістського виходу із кризи, в якій перебувала країна.

На основі глибокого вивчення суспільної, економічної і політичної обстановки співвідношення класових сил у країні. В. І. Ленін зробив висновок, що тільки революційний шлях веде Росію до врятування. Об'єктивні умови виключали всяку можливість мирного розв'язання загальнополітичної кризи шляхом реформ зверху.

Велике значення для політичної освіти і організації широких народних мас мало правильне розуміння розстановки класових

сил в країні. Кадети, а разом з ними ліквідатори, твердили, що в Росії існувало два політичні табори: конституційний і антиконституційний. Цим вони намагались стерти різницю між лібералами і демократами. В. І. Ленін же неодноразово доводив, що в Росії існувало і боролось три табори: табір урядової контрреволюції, табір лібералізму і табір демократії з робітничим класом на чолі [1, 18, 372]. Між правими і лібералами, підкреслював В. І. Ленін, існують протиріччя, але в міру наростання революційних сил вони стираються. Страх перед новою революцією примушує «чорних» і лібералів змовлятися, об'єднуватися для спільної боротьби проти основного свого ворога — робітничого класу з соціал-демократичною партією на чолі.

Відзначаючи принципову різницю між лібералами і демократами, В. І. Ленін писав, що і в думському голосуванні взагалі, і в ставленні до «реформ», і в голосуваннях за бюджет, і в цитанні про позапарламентську тактику» виявляється глибока різниця між ліберально-монархічною буржуазією і демократією. Ця різниця полягає в такому: у лібералів — захист ряду феодально-абсолютистських привілеїв (друга палата і т. д.), у демократії — непримиренна боротьба з усіма привілеями; у лібералів — угода з силами старого в суспільному житті, у демократії — тактика усунення цих сил; у лібералів — боязнь самодіяльності мас, невіра в неї, заперечення її; у демократії — співчуття, віра, підтримка, розвиток цієї самодіяльності [1, 18, 303].

В. І. Ленін вказував на важливість завдання — вирвати дрібнобуржуазних демократів (есерів, трудовиків, «народних соціалістів») з-під впливу лібералів, згуртувати табір демократії на чолі з робітничим класом проти правих і кадетів. «Російська демократія не зможе здобути жодної перемоги, якщо вона не підірве рішуче «престижу» к.-д. серед мас» [1, 18, 448].

Таким чином, навіть коротке висвітлення критики В. І. Леніним фальшивого демократизму, контрреволюційної суті програми і тактики кадетів у роки нового революційного піднесення переконують нас у безпідставності зусиль сучасних буржуазних фальсифікаторів всіляко обілити кадетів, представити їх поборниками соціальної справедливості, захисниками «істинної демократії» [13, 45].

В. І. Ленін переконливо довів, що і в період нового революційного піднесення, як і раніше, ідеалом кадетів було збереження самодержавства, приватної власності, увіковічнення буржуазної експлуатації, що, не зважаючи на спритність, лицемірство і демагогію, кадетська програма і тактика не відповідали ні історичним, ні національним, ні соціальним вимогам країни. Тому кадети й не могли стати керівником визвольного руху в Росії. Тільки вперта революційна боротьба робітничого класу могла звільнити народ від злиднів, безправ'я і нелюдської експлуатації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 17, 539 с., 18, 587 с., 19, 546 с., 21, 442 с.
2. Цогоев А. С. Ленинская тактика изоляции либеральной буржуазии. Орджоникидзе, 1958, 245 с.
3. Черменский Е. Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции. М., 1970, 448 с.
4. Киреев Н. П. Борьба В. И. Ленина против партии кадетов в 1906—1907 гг. «Ученые записки» (Московский государственный пединститут им. В. И. Ленина), № 342, 1970, 272 с.
5. Волобуев П. В. Пролетариат и буржуазия в России в 1917 г. М., 1964, 358 с.
6. Колин В. В. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий в России в период подготовки и победы Великой Октябрьской социалистической революции. М., 1965, 348 с.
7. Дякин В. С. Русская буржуазия и царизм в период первой мировой войны. Л., 1967, 363 с.
8. Спириин Л. М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920). М., 1968, 438 с.
9. Балуев Б. П. В. И. Ленин в борьбе против русской буржуазной и оппортунистической прессы. М., 1968, 58 с.
10. Ленин В. И. и история классов и политических партий в России. М., 1970, 519 с.
11. Селецкий В. Н. Образование партии прогрессистов. (К вопросу о политической консолидации русской буржуазии). «Вестник Московского ун-та», История, 1970, № 5, с. 33—48.
12. Иванов Л. М. Самодержавие, буржуазия и рабочие. (К вопросу об идеологическом влиянии на пролетариат). «Вопросы истории», 1971, № 1, с. 81—96.
13. Кувшинов В. А. Разоблачение В. И. Лениным антидемократического характера программы партии кадетов. «Вестник Московского ун-та», История, 1971, № 3, с. 45—58.
14. Струве П. Марксова теория социального развития. К., 1905, 242 с.
15. Программа конституционно-демократической партии, выработанная учредительным съездом партии 12—18 октября 1905 г. СПб, 1905, 23 с.
16. Конституционно — демократическая партия. Постановления II съезда 5—11 января 1906 г. и программа. СПб, 1906, 49 с.
17. Газ. «Речь», 1912, № 117 (2071).

С. А. Черниченко

З ІСТОРІЇ ПРОФТЕХОСВІТИ В СРСР

Великий Жовтень започаткував корінні перетворення нашого суспільства, відкрив величні перспективи й можливості для економічного та культурного розвитку Радянської держави. «З переходом в руки робітничого класу політичної влади досягнення науки, техніки, мистецтва стають загальнонародним надбанням, назавжди виключається можливість обернення людського таланту в предмет або засіб експлуатації» [5, 26].

Одним з найважливіших питань, які постали перед Комуністичною партією в перші роки Радянської влади, було питання професійної освіти, питання підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. У другій програмі партії, прийнятій у 1919 р., говорилось: «Найближчим завданням... є тепер... ширший розвиток

професійної освіти для осіб від 17-літнього віку в зв'язку з загальними політехнічними знаннями» [3, 392—393].

Зародками професійних шкіл у молодій радянській державі стали школи робітничої молоді, які виникли з ініціативи передових педагогів (Р. Г. Лямберг, П. Р. Менжинської та інших) восени 1918 р. в Петрограді. У цей же час у Москві та інших містах виникли школи-клуби, де була прийнята гурткова система занять.

Школи робітничої молоді та школи-клуби давали загальний розвиток, але, не будучи зв'язані з виробництвом, вони навчати професій робітничу молодь не могли.

З осені 1920 р. в країні почали створюватися школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), які об'єднали практичне навчання з теоретичною освітою та суспільно-політичним вихованням [14, 6].

Визначну роль у розвитку профтехосвіти відіграв декрет Ради Народних Комісарів «Про учбову професійно-технічну повинність», підписаний 29 липня 1920 року В. І. Леніним [2, 548]. Декретом з метою ліквідації технічної безграмотності, а також у зв'язку з гострою потребою в кваліфікованій робочій силі, запроваджувалось для всіх робітників від 18 до 40 років обов'язкове професійно-технічне навчання. На виробництвах, де не було шкіл фабзавуча, учбова повинність установлювалася з 14-літнього віку.

Велику увагу розвитку професійної освіти в країні приділяв особисто В. І. Ленін. У роботі «Про політехнічну освіту» він поставив такі вимоги перед професійно-технічними учбовими закладами: «...дати цілком обізнаного з своєю справою, цілком здатного стати майстром і практично підготовленого до цього столяра, тесляра, слюсаря і т. п., з тим однак, щоб цей «ремісник» мав широку загальну освіту, ...був комуністом...», мав політехнічний кругозір і основи (початки) політехнічної освіти» [1, 36, 484—485].

Володимир Ілліч постійно вникав у всі деталі роботи Головного управління професійної освіти. У записці М. М. Покровському, Є. О. Літкенсу, О. Ю. Шмідту від 28 січня 1921 р. він писав: «Прошу прислати мені сьогодні на 8 годину вечора: 1) друковані матеріали, які є... про школи 1-го і 2-го ступеня; 2) теж технічні школи; 3) «ремісничі...» [1, 45, 30].

«Прошу доставити мені список педагогів з солідним практичним досвідом (а) в загальнопедагогічній роботі взагалі (б) в професійно-технічній освіті — з короткими помітками про літературні праці і про стаж радянської роботи» [1, 45, 35—36], — звертався В. І. Ленін 14 лютого 1921 р. до А. В. Луначарського.

Дуже добре знаючи стан професійно-технічної освіти, Володимир Ілліч звертав увагу працівників цієї системи на вирішення найактуальніших питань. 5 лютого 1921 р. в «Директивах ЦК комуністам — працівникам наркомосу» він писав: «Відділові еди-

ної трудової школи і потім особливо Головнопрофосові треба звернути посилену увагу на ширше і систематичніше залучення всіх підходящих технічних і агрономічних сил до професійно-технічної і політехнічної освіти у зв'язку з використанням кожного скільки-небудь задовільно поставленого фабрично-заводського і сільськогосподарського підприємства (радгоспу, — с. г. дослідної станції, хорошого господарства і т. п., електричних станцій і т. д. [1, 32, 97].

Звертає на себе увагу і батьківська турбота Володимира Ілліча Леніна про робітничу молодь. У резолюції на доповідній записці завідуючого Головним управлінням професійної освіти Наркомосу Є. О. Преображенського, який звернувся до Раднаркому з проханням збільшити кількість пайків на літні місяці 1921 р. для учнів, В. І. Ленін 10 травня 1921 р. написав: «Внести на порядок денний РНК, надіславши копію негайно Брюханову (коли він ще не має її), або дати йому до вечора цей примірник — щоб він дав висновок. Треба інших пограбувати, а цим дати те, що просять» [1, 45, 90].

Серйозний поштовх розвитку професійної освіти дав III з'їзд комсомолу, який відбувся у жовтні 1920 р. в Москві. На з'їзді були розроблені завдання шкіл ФЗУ, їх структура та організація.

Виступаючи на цьому з'їзді, В. І. Ленін поставив перед молоддю завдання — набувати глибоких знань і вміння застосовувати їх для справи побудови нового суспільства: «Перед вами стоїть завдання господарського відродження всієї країни, реорганізація, відбудова і землеробства, і промисловості на сучасній технічній основі, яка ґрунтується на сучасній науці, техніці, на електриці. Ви прекрасно розумієте, що до електрифікації неписьменні люди не підійдуть, і мало тут однієї простої письменності...

Треба навчитися цього самим, треба навчити цього все підрастаюче покоління» [1, 31, 253].

Завдання, поставлені В. І. Леніном на III з'їзді РКСМ, стали бойовою програмою дій радянської молоді на багато десятиріч.

У першому ж році функціонування Головнопрофосвіти держава передала їй велику кількість приміщень та обладнання; з армії демобілізували вчителів, інженерів, техніків, кваліфікованих робітників, залучаючи їх до педагогічної роботи, в Москві створювався перший інститут інструкторів шкіл ФЗУ [12, 39].

На початку 1921 р. в Радянській республіці вже нараховувалося 1140 професійно-технічних шкіл і різних типів курсів [9, 35].

Впровадження в 1921 р. госпрозрахунку спричинило собою зупинку нерентабельних підприємств та скорочення частини робітників, серед котрих, як менш кваліфікованих, була велика кількість підлітків. Наприклад, у металообробній промисловості чисельність молоді до 18 років зменшилася з липня 1921 по ли-

пень 1922 р. від 10,9% до 6,2% [10, 101]. Поряд з цим були випадки відмови керівників деяких підприємств утримувати школи фабрично-заводського учнівства.

XI з'їзд партії (березень—квітень 1922 р.) дав політичну оцінку цьому нездоровому явищу і вказав, що «збереження робітничої молоді на виробництві і захист її від форм надмірної експлуатації, які руйнують її фізичні і духовні сили, є необхідною передумовою дальшого зміцнення пролетарської диктатури, розвитку промисловості Радянської Республіки» [3, 600].

Це повинно було здійснюватись шляхом «забронювання по виробництвах нормального процента робітників-підлітків [3, 600], підпорядкування праці молоді цілям навчання і кваліфікації, будівництва школи робітничої молоді, що об'єднує практичне навчання виробництву з теоретичною освітою і громадсько-політичним вихованням» [3, 600—601]. За рішенням XI з'їзду школа ця повинна була матеріально обслуговуватися госпорганами, а керівництво покладалося на Головпрофосвіту.

На підставі рішення XI з'їзду партії про бронювання підлітків на підприємствах, ВЦВК 2 травня 1922 р. прийняв декрет «Про встановлення граничного мінімуму кількості підлітків на підприємствах» [13, 199]. Цей декрет увійшов в історію як закон про броню підлітків, який закріплював певний мінімальний процент їх на кожному підприємстві. Учні шкіл фабзавуча також включалися в цей обов'язковий мінімум.

Рішення XI з'їзду партії та декрет ВЦВК від 2 травня 1922 р. відіграли визначну роль у дальшому розвитку професійної освіти в країні. Число шкіл ФЗУ почало швидко зростати. Якщо в 1920/1921 навчальному році на Україні було всього 32 школи ФЗУ з двома тисячами учнів, то в 1924/1925 році кількість їх збільшилась до 286, а учнів — до 22 880 чоловік [15, 250]. Особливо інтенсивний ріст шкіл фабзавуча в ці роки відбувався у великих промислових центрах та районах. У Донбасі з 1923 по 1925 рік число шкіл ФЗУ збільшилось з 30 до 70, а учнів — з 1800 до 6 тисяч чоловік [8, 113].

Відкриття нових шкіл фабрично-заводського учнівства завжди відбувалось дуже урочисто, це були справжні свята кадрових робітників та молоді. Так газета «Пролетарская правда» від 9 листопада 1922 р. писала, що відкриття школи ФЗУ імені Жовтневого повстання в клубі «Арсеналу» 6 листопада того року пройшло як велике свято. Старий «Арсенал» святкував народження свого дітища, своєї школи [7, 352].

Будучи новим, соціалістичним типом учбових закладів, що готують кваліфіковані кадри промислових робітників, школи фабзавуча в перші ж роки свого існування здобули високу оцінку партії.

У рішенні XII з'їзду партії говорилося: «Першорядного значення не тільки для РКСМ, але й для всієї партії і Радянської влади, при теперішніх перспективах розвитку промисловості, на-

бувають всебічний розвиток і зміцнення шкіл фабрично-заводського учнівства. Підготовляючи кваліфікованого і класово-свідомого робітника, вони виконують найважливішу роль в справі поповнення рядів передового промислового пролетаріату» [3, 708].

У зв'язку з тим, що освітній рівень підлітків, що вступали до шкіл ФЗУ, був низький, учні поряд із спеціальними вивчали й загальноосвітні дисципліни.

Зі строком навчання 3—4 роки школи фабзавуча готували робітників дуже широкого профілю. Наприклад, учні-слюсарі вивчали, крім слюсарної справи, термообробку, ковальську, ливарну, токарну, модельну, деревообробну справу.

Поряд зі школами фабрично-заводського учнівства кадри кваліфікованих робітників готували, хоча і в меншій кількості, також профшколи, технікуми та робітничі факультети при інститутах. 1925 року в профшколах та технікумах України навчалось 70.777 учнів [8, 114].

Проте успішно відбудована промисловість постійно відчувала гостру нестачу кваліфікованих робітників. Виступаючи 11 грудня 1925 р. з доповіддю «Промисловість СРСР — основа соціалістичного будівництва» на XIV Московській губернській конференції РКП(б), Ф. Е. Держинський відзначив, що фабзавуч не покриває навіть природного убутку робочої сили [6, 248].

Курс партії на соціалістичну індустріалізацію країни, прийнятий у грудні 1925 р. XIV з'їздом ВКП(б), вимагав посиленого припливу в промисловість, будівництво та на транспорт кваліфікованих робітничих кадрів. 11 березня 1926 р. Центральний Комітет партії прийняв постанову «Про підготовку і навчання робочої сили» [4, 28], в якій указувалося, що для прискорення підготовки та навчання необхідної для промисловості кваліфікованої робочої сили школи ФЗУ не повинні мати за мету підготовку майстрів та молодшого технічного персоналу взагалі, а лише свідомого, грамотного, кваліфікованого робітника. Підготовка робочої сили повинна розглядатися не тільки як різноманітність народної освіти, але й як одне з найважливіших господарських завдань, у зв'язку з чим школи ФЗУ повинні розвантажитися від широкої загальноосвітньої програми [4, 28—29].

Після виходу цієї постанови за рахунок скорочення учбових програм строки навчання в школах ФЗУ почали зменшуватись, що дало можливість набагато прискорити випуск кваліфікованих робітничих кадрів. У 1926/1927 році випускники профшкіл, шкіл ФЗУ, технікумів та робфаків вузів становили до 35% загального числа підготовлених робітників [11, 14].

Таким чином, у перші роки Радянської держави підготовка кваліфікованих робітничих кадрів стала в центрі уваги Комуністичної партії, Радянського Уряду, особисто В. І. Леніна, постій-

но приводилась у відповідність з політичними та економічними завданнями нашого суспільства.

Розроблені В. І. Леніним у 20-х роках основні принципи профтехосвіти і нині є ідейно-теоретичною базою партії в галузі підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, вид. 4-е, т. 31, 522 с., т. 32, 519 с., т. 36, 687 с., т. 45, 723 с.
2. Ленін В. І. О воспитании и образовании. М., «Просвещение», 1970, 679 с.
3. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Ч. 1, 7-е видання. К., Політвидав, 1954, 781 с.
4. Директивы ВКП(б) и Советского правительства о народном образовании за 1917—1947 гг. Приложение к журналу «Советская педагогика» за 1947 год. Издательство Академии педагогических наук РСФСР, М—Л., 1948.
5. Тези ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», К., Політвидав, 1970, 319 с.
6. Дзержинский Ф. Э. Промышленность СССР — основа социалистического строительства. Избранные произведения. Т. 2., М., Политиздат, 1967, 371 с.
7. Промышленность и рабочий класс УССР в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 годы). Сборник документов и материалов. К., Политиздат, 1964, 593 с.
8. Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., «Наукова думка», 1967, 507 с.
9. Альбрехт Б. По поручению Ленина. «Профессионально-техническое образование», 1970, № 4, с. 37—38.
10. Веселов А. Н. Низшее профессионально-техническое образование в РСФСР. Трудрезервиздат, 1955, 328 с.
11. Зеленко Г. И., Блинчевский Ф. А. Советское профессионально-техническое образование на новом этапе. М., «Знание», 1959, 48 с.
12. Каплун М. Годы становления школ ФЗО. «Профессионально-техническое образование», 1961, № 11, с. 38—39.
13. Осовский Е. Г. Возникновение и становление школ ФЗО (1918—1912 гг.) Ученые записки № 177 Московского Государственного педагогического института им. В. И. Ленина, М., 1963, с. 140—220.
14. Пузанов М. Ф. Развитие форм и методов подготовки рабочих. М., Профтехиздат, 1967, 133 с.
15. Шиян К. К. Борьба робітничого класу України за відбудову промисловості в 1921—1925 рр., К., Держполітвидав, 1959, 303 с.

Є. В. Федоров

ДІЯЛЬНІСТЬ КП(б)У ПО ПОДОЛАННЮ БЕЗРОБІТТЯ В РОКИ ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (1921—1925 рр.)

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції створила необхідні умови для корінних змін у становищі трудящих. Соціалістична націоналізація з'єднала безпосередніх виробників із засобами виробництва і цим забезпечила всім трудящим однакову можливість для праці на підприємствах і в установах.

Але Радянська влада не змогла одночасно розв'язати проблему безробіття. У листі до пітерських робітників «Про голод» від 22 травня 1918 р. В. І. Ленін пояснював передовому загонові пролетаріату Росії, що розпочавши комуністичну революцію, він «...не може одним ударом скинути з себе слабості і вади, успадковані від суспільства експлуататорів і глитаїв...» [1, 27, 353].

Величезну резервну армію праці, що створилася в період пореформеного розвитку капіталізму в Росії, в один прийом не можливо було ліквідувати*. Для цього треба було ще вести важку тривалу боротьбу. «Для подолання всіх труднощів, для успішної боротьби з голодом і безробіттям, — вказував у 1918 р. В. І. Ленін, — ми будемо творити невидиму, скромну, але тяжку роботу державної ваги...» [1, 27, 202].

Процес ліквідації безробіття на Україні до цього часу вивчено ще недостатньо**.

У цій статті автор поставив собі за мету дати короткий аналіз основних джерел безробіття та висвітлити найголовніші заходи КП(б)У, спрямовані на подолання цього явища в період відбудови народного господарства.

Іноземна воєнна інтервенція та громадянська війна посилили розруху в народному господарстві. В 1921 р. рівень промисловості Української РСР становив лише 14,5% довоєнного. Під час війни було зруйновано основні промислові райони. Видобуток вугілля досягав 17,8% рівня 1913 р. На кінець 1920 р. всі металургійні підприємства республіки, за винятком Єнакіївського заводу, не працювали. В тяжкому стані перебувало сільське господарство.

Господарська розруха і особливо занепад промисловості різко скоротили рівень зайнятості населення, що безумовно не могло не позначитись на безробітті.

Особливо в скрутному стані опинився робітничий клас. Тільки на підприємствах великої і середньої промисловості України, підпорядкованих фабричному і гірничому наглядові, кількість робітників скоротилася з 495 до 280 тис. [8, 2, 100]. В країні, де переважало селянське господарство, розпорошення пролетаріату запрожувало існуванню диктатури пролетаріату.

Ось чому, щоб зберегти і зміцнити диктатуру пролетаріату, необхідно було приступити до якомога швидшої відбудови промисловості — економічної основи, бази самого існування робітничого класу.

* За підрахунками В. П. Теплицького, тільки приховане перенаселення на Україні в дореволюційний час досягло 2 188 тис. чоловік. Див.: «Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні.» К., 1959, стор. 182.

** Короткий історіографічний огляд літератури див. Є. В. Федоров. Боротьба Комуністичної партії України з безробіттям у початковий період соціалістичної реконструкції (1926—1927 рр.). Вісник Харківського університету № 59. Серія історії КПРС. Випуск 8. Харків, 1970, стор. 26—27.

Здійснення цього величезної ваги завдання відбулося в умовах нової економічної політики, запровадженій історичними рішеннями X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.).

Вже з 1922 р. внаслідок успіхів у відбудові промисловості, введення в дію нових цехів і промислових підприємств кількість робітників на Україні поступово збільшується, досягши у 1925 р. 98,7% чисельності робітників у 1912 р. [16, 194]. Але одночасно з ростом чисельності пролетаріату спостерігається і збільшення кількості безробітних.

Розгляньмо динаміку безробіття в роки відбудови народного господарства.

Кількість безробітних на Україні з 1922 по 1925 р.р. (на 1 жовтня кожного року за даними 20 бірж праці в тис. чол.) *.

Роки	Загальна кількість безробітних	За статтю і віком			За групами праці		
		чоловіки	жінки	в тому числі підлітки	індустриальна праця	розумова праця (в т. ч. рад. торг. службовці)	чорноробочі
1922	71,2	39,3	31,9	6,4	20,0	33,4	8,7
1923	143,3	81,0	62,3	16,2	39,0	62,8	25,5
1924	201,1	119,3	82,4	31,3	58,2	72,4	48,1
1925	155,0	87,3	67,7	28,0	44,1	39,4	55,8

З наведеної вище таблиці видно, що, починаючи з 1922 р., кількість зареєстрованих безробітних невинно зростала і в 1924 р. збільшилася майже втричі. Скорочення числа безробітних у 1925 р. пояснюється головним чином реорганізацією бірж праці в зв'язку з переходом відповідно до постанови Президії ЦВК СРСР від обов'язкового до добровільного найму робочої сили через біржі праці [5, 2].

* Таблицю складено на основі «Отчета ЦК по борьбе с безработицей». ЦДАЖР УРСР, Ф., 337, оп. I, од. зб. 3626, арк. 39, 43 і статистичних збірників: Україна. Статистичний щорічник. Харків, 1925, стор. 452, табл. 29; Україна. Статистичний щорічник на 1926 рік, Харків, 1926, стор. 203—204; Україна. Статистичний щорічник на 1928 р., Харків, 1928, стор. 244. Деякі автори, вивчаючи чисельність і динаміку безробіття на Україні в цей час, посилаючись на підсумкові дані статистичного збірника «Профсоюзы Украины в цифрах», використовують показники 19 бірж праці. Ці матеріали ілюструють процес наростання безробіття в період відбудови народного господарства, проте вони знижують кількість безробітних в середньому на 20 тис. чоловік. Крім того, Г. Д. Діденко помилково вважає ці матеріали розробками ЦСУ УРСР, в той час як автори збірника вказують на друге джерело — органи НКП УРСР. Див. Г. Д. Діденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.). Изд-во АН УССР, К., 1962, стор. 278. В. М. Довгопол. Ліквідація безробіття — велике завойовання Жовтневої соціалістичної революції. Зб. «Питання історії народів СРСР», вип. 5, Харків, 1968, стор. 138—139.

Перереєстрація і чистка складу безробітних провадилась на Україні протягом I та II кварталів 1924/25 р., але вже в листопаді 1925 р. кількість безробітних, що перебували на обліку 41 біржі праці, збільшилась до 188,8 тис. чоловік [17, 245].

Аналіз складу безробітних по групах праці вказує на наявність значної кількості індустріальних робітників, особливо в перші роки відбудовного періоду. Це пояснюється здійсненням заходів по концентрації виробництва.

В інформаційному листі до ЦК РКП(б) секретар ЦК КП(б) У Д. З. Лебедь сповіщав, що скорочення промислових підприємств нерозривно зв'язане з ростом безробіття. У вересні 1922 р. на заводах і рудниках Макіївки було скорочено 15 тис. робітників. Крім того, 3 тис. — в основному металісти — на Брянському і Маріупольському [20, ф. 17, оп. 11, од. зб. 86, арк. 37].

По «Південсталі» 11 підприємств було законсервовано, 2 — підлягли ліквідації і тільки 5 — працювали [10, 116].

Зростання безробіття по індустріальній групі в 1923/24 р. було викликане кризою збуту промислових товарів. У зв'язку з «чужацями» ці підприємства скоротили випуск продукції. Це потягло за собою зменшення кількості працюючих з 1 вересня 1923 р. до 1 квітня 1924 р., за даними ВРНГ УРСР, на 2% [21, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11, арк. 502]. Але це тривало недовго. Вжиті партією та урядом заходи, напружена, цілеспрямована робота партійних, господарських, профспілкових та комсомольських органів, самовіддана праця робітничого класу дозволили на кінець 1923/24 р. повністю подолати господарські утруднення. Тільки з квітня по серпень 1924 р. кількість робітників, зайнятих у виробництві, зросла на 23% [21, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11, арк. 502].

Великий процент безробітних у групі індустріальної праці становили демобілізовані. Після закінчення громадянської війни, особливо в 1921—1923 р.р., збройні сили Радянського Союзу було скорочено більш як на 3,5 млн. чоловік [9, 6]. Частина червоноармійців, що мали високу виробничу кваліфікацію, заміняла на підприємствах робітників з низькою кваліфікацією. Інші — реєструвались на біржах праці.

На кінець 1923 р. вплив цього фактора на безробіття значно зменшився. Матеріали проведеної у січні 1924 р. органами праці УРСР перереєстрації показали, що кількість демобілізованих червоноармійців не перевищує 2% загальної кількості безробітних [21, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11, арк. 502].

Серед інших факторів, що впливали на ріст безробіття, треба вказати на плинність робочої сили та на повернення кваліфікованих робітників на підприємства з сіл, куди вони змушені були піти в голодні роки.

Під кінець відбудовного періоду проблема безробіття серед робітників почала втрачати гостроту. В зв'язку з цим знижується рівень кваліфікації безробітних. Так, наприклад, із взятих на облік біржами праці на 1 січня 1924 р. 39,9 тис. безробітних, від-

несених до промислової групи, 2.445 чол. раніше зовсім не працювали по найму (фактично вперше пропонували свою працю) і 5.984 чол. не працювали по найму з 1 жовтня 1922 р. [18, 455]. П'ята частина безробітних не мала ніякого виробничого фаху.

Тому IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) в резолюціях «Про господарське будівництво» і «Про роботу профспілок» відзначає поряд з великим безробіттям факт «...гострої нестачі кваліфікованої робочої сили...» [3, 290—291].

Найбільша кількість безробітних у ці роки була зареєстрована в групі розумової праці. Прагнучи збільшити нагромадження на відбудовування зруйнованих війною продуктивних сил, Радянська держава здійснювала суворий режим економії і вже в перші роки НЕПу свідомо пішла на значне скорочення витрат на утримання державного, господарського та торговельного апарату. Проте, незважаючи на збільшення кількості безробітних по групі розумової праці, питома вага їх у загальній кількості безробітних поступово падає: в 1922 р. — 46,9%, на кінець 1925 р. — 25,4%.

У цей час склад безробітних починає все більше й більше поповнюватись чорноробочими: зростає їх абсолютна кількість і питома вага у загальному складі безробітних. З 8,7 тис. чол., або 12,2% у 1922 р. число чорноробочих збільшилось майже в сім раз, досягши у 1925 р. 55,8 тис. чол., або 36%.

По мірі відбудови народного господарства та завершення процесу збирання робітничого класу на кінець відбудовного періоду головним джерелом безробіття стає аграрне перенаселення. Тисячі селян, не маючи можливості застосовувати свою працю в сільському господарстві, ішли до міста в пошуках праці. Про це свідчить і склад безробітних за кваліфікацією. За даними Народного комісара праці УРСР К. В. Сухомлина, всього на 1 жовтня 1925 р. серед безробітних було кваліфікованих робітників — 20,3%, малокваліфікованих — 11,7% і зовсім не мали кваліфікації — 68%. [22, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 29, арк. 141]. На це ж вказує і факт збільшення тривалості безробіття. Якщо вона в перші післявоєнні роки становила 7 місяців, то на кінець 1925 р. — 9,6 місяця. [22, ф. 2605, оп. 2, од. зб. 55, арк. 18]. Залучення безробітних до праці в промисловості затруднялось відсутністю кваліфікації, внаслідок чого зростала застійність безробіття.

У квітні 1925 р. пленум ЦК РКП(б) в резолюції «Чергові завдання економічної політики партії в зв'язку з господарськими потребами села» вказував на «...наявність значної кількості вільних робочих сил на селі, які не поглинаються розвитком сільського господарства і промисловості...» [2, 113.]

Ось чому не можна погодитись з твердженням В. Є. Лобурця про те, що в останні роки відбудовного періоду абсолютна більшість безробітних республіки складалася з міських верств населення. [14, 60.]

І Всеукраїнська конференція КП(б)У (жовтень 1926 р.), аналізуючи причини зростання безробіття за останні роки, головним його джерелом визнала приплив зайвого сільського населення. [3,341.]

Таким чином, зростання безробіття в період відбудови народного господарства пояснювалось не розвитком промисловості. Всі вищезазначені фактори, що впливали на ріст безробіття, були обумовлені успадкованою від старого світу величезною за своїми розмірами резервною армією праці та господарською розрухою, що виникла внаслідок імперіалістичної та громадянської війн.

Комуністична партія України, уряд, громадські організації, не зважаючи на скрутне становище, в яке потрапило народне господарство, вживали рішучих заходів, спрямованих на поліпшення стану безробітних.

— Органи праці та соціального страхування разом з профспілками налагоджували облік безробітних, провадили страхування серед працюючих на випадок безробіття, організовували різного роду громадські роботи, влаштовували безкоштовні обіди, відкривали нічліжні будинки і дитячі ясла, виробничі колективи.

8 вересня 1922 р. Українська економічна нарада (УЕН) на своєму засіданні прийняла рішення про створення Центрального Комітету по боротьбі з безробіттям, як органа для «...погодження всіх заходів по наданню допомоги безробітним різними відомствами та організаціями в межах республіки». [22, ф. 2623, оп. 3, од. зб. 1576, арк. 42.]

Бюджет ЦК боротьбезу складали кошти, асигновані по лінії державного бюджету, соцстраху і місцевих органів влади.

З початку існування йому було відпущено ЦК помголом і Наркомпродом 1 049 170 пуд. зерна та встановлена урядова дотація в сумі 184 682 крб. золотом. Крім того, після ліквідації ЦК помгола передано додатково 50 тис. крб. золотом. [21, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11, арк. 546].

Вся практична робота ЦК боротьбезу та його місцевих органів постійно контролювалась і спрямовувалась партійними органами. Так у листі в ЦК РКП(б) від 3 листопада 1922 р. секретар Катеринославського губкому партії Симонов сповіщав, що в зв'язку з ростом безробіття серед індустріальних робітників комборотьбезові запропоновано розширити натуральну та трудову допомогу в першу чергу цій частині трудящих. Всі заходи профспілок та органів праці губернії розраховувались на те, щоб «відвернути грізне явище розпилення робочої сили». [20, ф.17, оп. 11, од. зб. 86, арк. 197.]

Донецький губком партії, розглянувши становище безробітних, зобов'язав комборотьбез організувати громадські роботи не

менш як на 12 тис. чоловік. Для оплати праці в вересні—грудні 1922 р. виділялися кошти соцстраху 1100 вагонів зерна. [20, ф. 17, оп. 24, од. зб. 137, арк. 8.]

Партійні органи особливу увагу звертали на проведення в життя системи соціального страхування як одного з найефективніших засобів допомоги безробітним.

Прийнятий Постановою ВЦВК від 9 листопада 1922 р. Кодекс законів про працю визначав основи Радянського державного страхування в умовах відбудови народного господарства. [6, 3—5.]. Згідно з законом робітники повністю звільнялись від страхових внесків. Всі витрати по соціальному страхуванню Радянська влада взяла на себе.

Органи соцстраху УРСР виділили значні кошти на грошову та трудову допомогу безробітним. За підрахунками Г. Д. Діденка тільки в перші два роки відбудовного періоду (1921—1923) такі витрати досягли 68 млн. карбованців. [10, 288.] Дедалі все більше безробітних одержувало грошову допомогу. Так, якщо в 1923/24 р. таку допомогу в середньому діставали 32858 чол., то в 1924/25 р. вже — 55755 чол. [22, ф. 3040, оп. 1, од. зб. 1717, арк. 4.]

Місцеві органи влади приділяли значну увагу наданню трудових видів допомоги. В звіті Президії ВЦРПС VI з'їздові профспілок, у статтях відповідальних працівників Наркомпраці СРСР досвід по проведенню громадських робіт на Україні коштом місцевих бюджетів дістав високу оцінку. Наприклад, у Харкові методом громадських робіт будувалася трамвайна колія, закріплювалась набережна р. Лопань тощо.

З ростом і поліпшенням економічного становища народного господарства зростали й кошти на трудову допомогу. Якщо в 1923/24 р. на це було витрачено 420 тис. крб., то в 1924/25 р. — 1966 тис. крб., або майже в п'ять разів більше. [22, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 672, арк. 15].

Проте слід відмітити, що роль громадських робіт у системі заходів допомоги безробітним на Україні поступово падає. На перший план виступає форма трудової допомоги — виробничі колективи.

У початковий період відбудови народного господарства через відсутність коштів та необхідність концентрації їх на найважливіших об'єктах багато невеликих підприємств кустарного та напівкустарного типу було законсервовано. В той же час на біржах праці не могла одержати роботу значна кількість кваліфікованих робітників. Кооперування самих безробітних, матеріальна допомога профспілок, державні пільги дозволили ввести в дію такі підприємства.

Перші виробничі колективи виникли в середині 1922 р. у Одеській губернії з ініціативи профспілок*. Про дійовість допомоги через ці колективи свідчить їх кількісне зростання. Якщо на 1 жовтня 1922 р. в п'яти колективах одержували постійну допомогу 128 чоловік, то на 1 жовтня 1925 р. в 822 колективах — 23463 чоловіки. [22, ф. 337, оп. 1, од. зб. 6127, арк. 7.] До цього треба додати 106 колективів, які протягом цього часу були передані господарським органам, а зайняті в них 4313 безробітних одержали постійну роботу. [22, ф. 337, оп. 1, од. зб. 6127, арк. 7]. Середньомісячний розмір допомоги в колективах досяг у 1924/25 р. 42 крб. 50 коп., що дорівнювало 75% заробітку працюючих по найму.

Ставлячи основним своїм завданням боротьбу з безробіттям, колективи (в першу чергу виробничі) одночасно виступали і як економічна величина в народному господарстві. Проведене в 1924/25 р. органами ЦСУ УРСР обстеження 174 колективів показало, що вони виготовили продукції на суму 16506 тис. карбованців. [22, ф. 337, оп. 1, од. зб. 6127, арк. 27]. За підрахунками А. Лівшиця, всі виробничі колективи виготовили в 1924/25 р. продукції на суму 25 млн. карбованців. [15, 65]. У Києві, Вінниці та інших містах вони стали основою відбудови місцевої промисловості.

Уряд УРСР давав високу оцінку цьому виду трудової допомоги. В листі до уряду СРСР Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський писав: «...трудова колективи знайшли широке застосування і проявили себе як цілком життєздатні господарські одиниці, за допомогою яких ми зберігаємо кваліфікованих робітників в період тривалого безробіття і подаємо безробітним необхідний прожитковий мінімум». [10, 293].

Специфічною формою допомоги безробітним, властивою тільки державі диктатури пролетаріату, в роки відбудови народного господарства було державне регулювання попиту та пропозиції робочої сили за допомогою бірж праці.

У статті 7 Кодексу законів про працю (1922 р.) говорилось: «Наймання робочої сили всіма без винятку підприємствами, установами і господарствами (державними, громадськими і приватними), а також і окремими наймачами провадиться через ...органи Наркомпраці». [7, 14—15]. Всього на Україні в 1922/23 р. було створено 20 бірж праці і 34 корпункти. [21, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11 арк. 40]. Принцип обов'язкового най-

* Г. Д. Діденко вказує на пізнішу дату — січень 1923 р. Проте аналіз архівних джерел показує, що перші колективи були створені вже в 1922 р. Так, у звіті ЦК боротьбу за 1922/23 р. вказується, що у грудні 1922 р. на території України існувало 5 виробничих колективів. Консультант ЦК боротьбу А. Лівшиц без посилання на джерело стверджував, що «перші трудові колективи були організовані ще в 1921 р». Див. Рабочий клас України в годы восстановления народного хозяйства, стор. 291; ЦДАЖР СРСР, ф. 5515, оп. 24, од. зб. 11, арк. 462; А. Лившиц. Трудовые коллективы безработных на Украине. Изд-во «Вопросы труда», Харьков, 1929, стор. 20.

мання через біржі праці додав можливість посилати на роботу насамперед висококваліфіковані пролетарські кадри, що прискорювало процес збирання кадрів робітничого класу.

Про обсяг виконаної біржами роботи в цьому напрямку дозволять судити дані про кількість заявлених підприємствами місць (тимчасових і постійних) для забезпечення робочою силою. В 1922/23 р. кількість їх становила 427358, а в 1923/24 — 587356 місць. [19, 68]. В умовах масового безробіття попит задовольнявся повністю, за винятком деяких дефіцитних професій.

Державне регулювання ринку праці сприяло скороченню зайнятості безробіття. Органи НКП УРСР з метою широкого ознайомлення з попитом на працю використовували республіканську і місцеву пресу. Наприклад, газета Київського ОК КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради «Пролетарська правда» в відділі довідок ввела систематичну рубрику «Хто одержить працю». Такі публікації сприяли скороченню напливу безробітних у великі промислові центри, запобігали безцільним подорожам у пошуках праці, спрощували брехливі чутки.

Боротьба з безробіттям на Україні не обмежувалась розглянутими вище формами. Комуністична партія, уряд і громадські організації виявляли особливу турботу про працевлаштування жінок та підлітків. З метою закріплення їх на виробництві встановлювалась броня.

Спеціальні кошти на допомогу безробітним виділяли профспілки. Так, у 1924/25 р. на ці заходи вони витратили 1873958 карбованців. [22, ф. 337, оп. 4, од. зб. 4362, арк. 7].

У рамках однієї статті неможливо повністю охарактеризувати всю багатогранну діяльність КП(б)У по організації боротьби з безробіттям. Батьківське піклування партії знаходило теплий відгук серед безробітних. Ось що записали в резолюції загальних зборів безробітних 16 травня 1924 р. одеські транспортники: «Ми рішуче заявляємо, що Комуністична партія і Радянська влада дійсно є виразниками і захисниками інтересів робітничого класу». [20, ф. 17, оп. 67, од. зб. 267, арк. 10].

Таким чином, в роки відбудови народного господарства КП(б)У досягла чималих успіхів у боротьбі з безробіттям. Було ліквідоване одне з найстрашніших явищ безробіття — розпилення робітничого класу. Головні форми і методи боротьби з безробіттям, які виправдали себе в той час, стали тим фундаментом, спираючись на який партійні і державні органи перейшли пізніше до поступової ліквідації цього безробіття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, вид. 4-е, т. 27, 570 с.
2. Чергові завдання економічної політики партії в зв'язку з господарськими потребами села. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7, К., Держполітвидав УРСР, 1954, 625 с.
3. Про роботу профспілок. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. К., Держполітвидав, 1958, 698 с.

4. Підсумки і перспективи роботи профспілок. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях..., К., Держполітвидав, 1958, 698 с.
5. Постанова ЦВК СРСР «Про порядок наймання робочої сили». 36. законів та наказів робітничо-селянського уряду СРСР, 1925, 30 с.
6. Постановление Всероссийского Центрального исполнительного комитета «О введении в действие Кодекса законов о труде РСФСР изд. 1922 г., принятое на IV сессии 9 ноября 1922 г.». Кодекс законов о труде 1922 г. М.—Л., Изд-во «Вопросы труда», 1924, 48 с.
7. Кодекс законов о труде. Харьков, 1926, 266 с.
8. Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., вид-во «Наукова думка», 1967.
9. X лет Красной Армии (1918—1928). М., 1928, 122 с.
10. Диденко Г. Д. Робочий клас України в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.) К., Изд-во АН УССР, 1962, 375 с.
11. Довгопол В. М. Ліквідація безробіття — велике завойовання Жовтневої соціалістичної революції. 36. «Питання історії народів СРСР», вип. 5, Харків, 1968, с. 136—147.
12. Лившиц А. Трудовые коллективы безработных на Украине. Изд-во «Вопросы труда», Харьков, 1929, 88 с.
13. Теплицький В. П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. К., 1959, 307 с.
14. Лобурець В. С. Боротьба з безробіттям на Україні у 1921—1925 рр. 36. «Питання історії народів СРСР», вип. 4, Харків, 1967.
15. «Вестник профдвижения Украины», Орган ВУСПС, 1927, № 22, 93 с.
16. Україна. Статистичний щорічник. Харків, 1926, 412 с.
17. Україна. Статистичний щорічник на 1928 р. Харків, 1928, 387 с.
18. Украина. Статистический справочник. Харьков, 1925, 516 с.
19. Профсоюзы Украины в цифрах за 1921—1925 гг. Харьков, Изд-во «Украинский рабочий», 1926, 215 с.
20. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
21. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР.
22. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР.

А. І. Каркач

КОМІНТЕРН—ОРГАНІЗАТОР РУХУ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРОЛЕТАРІАТУ З НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЮ БОРОТЬБОЮ КОЛОНІАЛЬНИХ НАРОДІВ У ПЕРІОД ВІДНОСНО СТАБІЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛІЗМУ (1924—1928 рр.)

Комуністичний Інтернаціонал протягом усієї своєї діяльності подавав всебічну допомогу і підтримку національно-визвольній боротьбі народів колоній та залежних країн, які піднялися після перемоги Великого Жовтня на боротьбу за своє національне та соціальне визволення. При цьому Комінтерн виходив з ленінського вчення про світовий революційний процес, з ленінської вказівки, що для перемоги над імперіалізмом необхідні спільні революційні дії, єдиний фронт країни перемігшого соціалізму, міжнародного робітничого, комуністичного і національно-визвольного руху [Див.: I, 30, 139].

Особливо велика роль у справі підтримки національно-визвольного руху належить Комінтерну в період відносної стабілізації капіталізму (1924—1928 рр.). Коли у ці роки в Китаї розгорнулася антиімперіалістична, буржуазно-демократична революція, а Марокко, Сірію та Індонезію охопило полум'я антиімперіалістичних повстань, Комінтерн став справжнім організатором руху солідарності міжнародного пролетаріату з народами цих країн.

Спеціальних праць радянських авторів, присвячених діяльності Комінтерну по наданню допомоги народам колоніальних та залежних країн в період відносної стабілізації капіталізму, немає, хоч в окремих працях радянських та зарубіжних істориків [Див.: 10; 33; 11; 5; 21; 17; 23; 32; 45; 46; 40; 39], у працях з історії міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху [Див.: 12; 9; 13; 16; 38; 41; 36; 43] досліджуються деякі аспекти діяльності Комінтерну, компартій Радянського Союзу і зарубіжних країн, спрямованої на подання підтримки боротьбі колоніальних народів у цей період.

Метою даної статті є висвітлення діяльності Комінтерну по організації руху інтернаціональної солідарності міжнародного пролетаріату з національно-визвольною боротьбою народів Китаю та Індонезії у 1925—1927 роках.

Одним з найважливіших факторів, які підривали капіталістичну стабілізацію, стала антиімперіалістична, буржуазно-демократична революція в Китаї (1925—1927 рр.) [27, 668]. Своїм вістрям вона була направлена проти іноземного імперіалізму. Разом з тим вона повинна була знищити пануючі у країні феодальні пережитки та мілітаризм.

Комінтерн пильно стежив за розвитком китайської революції. Найважливіші її проблеми — характер і рушійні сили, стратегія і тактика компартії Китаю (КПК), боротьба за гегемонію пролетаріату та оцінка ролі різних класів у революції, значення воєнного фактора, аграрне питання, відбиття загрози інтервенції імперіалістичних країн у Китаї та ін. розглядалися на розширених пленумах Виконкому Комінтерну (ВККІ) 1926—1928 рр.: VI (17 лютого — 15 березня 1926 р.), VII (22 листопада — 16 грудня 1926 р.), VIII (травень 1927 р.), IX (9 — 15 лютого 1928 р.) та VI конгресі Комінтерну (17 липня — 1 вересня 1928 р.).

Особливо велику увагу Комінтерн приділив створенню в Китаї єдиного фронту всіх антиімперіалістичних сил. З цією метою ВККІ розробив програму активної участі КПК в національно-революційному русі: входження КПК в гоміндан¹ при збережен-

¹ Гоміндан — національна партія, заснована в 1912 р. Сун Ят-сенем. У 1924—1927 рр. гоміндан став партією блоку робітничого класу, селянства, міської дрібної буржуазії та національної буржуазії. Після зради в 1927 р. національної буржуазії гоміндан перетворився в контрреволюційну партію буржуазно-поміщицького блоку, агентуру іноземного імперіалізму.

ні її організаційної та ідейно-політичної самостійності, робота КПК по розширенню і зміцненню лівого крила гоміндану, створення міцної опори в масах [26, 112]. Ця програма ВККІ була покладена в основу рішень III з'їзду КПК (червень 1923 р.) [12, 199], якою вона і керувалася протягом усієї революції.

Виконком Комінтерну подав практичну допомогу у справі реорганізації гоміндану в масову національну партію [Див.: 31; 33, 156—161]. 28 листопада 1923 р. Президія ВККІ прийняла «Резолюцію щодо питання про національно-визвольний рух і про партію гоміндан» [15, 12—14], в якій викладалася точка зору Комінтерну щодо змісту «трьох народних принципів» гоміндану (націоналізм, демократизм та народний добробут). Ці рекомендації ВККІ були прийняті I з'їздом гоміндану (січень 1924 р., який оформив створення єдиного національно-революційного фронту в Китаї, до складу якого ввійшла і КПК. Конкретну допомогу Сун Ят-сену в реорганізації гоміндану подав представник Комінтерну в Китаї М. М. Бородін¹.

ВККІ, ВКП(б), компартії зарубіжних країн передавали молодій компартії Китаю багатий досвід більшовизму, вчили правильного політичного керівництва і в першу чергу вміння боротися за маси, ідейно завойовувати їх на бік революції. Комінтерн постійно застерігав КПК від опортуністичних, сектантських, догматичних помилок.

Досвіду політичного керівництва комуністи Китаю набували, беручи активну участь в роботі конгресів Комінтерну, пленумів ВККІ, в робочих органах ВККІ — Президії та Секретаріаті, будучи присутніми на з'їздах, конференціях компартій Радянського Союзу і капіталістичних країн. Китайські комуністи, перебуваючи на навчаннях в Радянському Союзі та еміграції в капіталістичних країнах, знайомилися з досвідом роботи компартій цих країн і після повернення на батьківщину використовували його в своїй практичній діяльності [6, 154—155; 33, 407]. Велику практичну допомогу КПК подавали працівники Далекосхідного бюро ВККІ — Г. Войтинський, М. Рафес, М. Фокін та ін., представник Комінтерну в Китаї С. Вільде [Див.: 11, 23]. Радянські військові радники [Див.: 17, 30, 55] відіграли надзвичайно важливу роль у створенні Національно-революційної армії Китаю.

ВККІ, ВКП(б), Профінтерн, Міжнародна робітнича допомога² постійно надсилали делегації в Китаї, що було однією

¹ Радянський комуніст М. М. Бородін як представник Комінтерну перебував у Китаї в жовтні 1923 р. і був призначений Сун Ят-сеном радником по реорганізації гоміндану (див. Сун Ят-сен. Избранные произведения. М., 1964, стор. 368). Згідно рішення I з'їзду гоміндану, він став його головним політичним радником і пробув у Китаї до серпня 1927 року.

² Міжнародна робітнича допомога (1921—1935 рр.) була створена в 1921 р. за ініціативою В. І. Леніна та Комінтерну для координації допомоги міжнародного пролетаріату населенню радянської республіки, яка постраждала від сильної засухи та неврожаю. Пізніше Міжнародна робітнича допомога провела ряд нових кампаній інтернаціональної пролетарської солідарності.

з форм передачі революційного досвіду Комуністичній партії Китаю. Так, у травні 1925 р. Китай відвідала делегація Міжнародної робітничої допомоги у складі члена Виконкому К. Мюллера та завідуючого агітвідділом Лінгарда [Див.: 8, 149]; у липні—жовтні 1925 р.—делегація Профінтерну і ВЦРПС у складі І. І. Лепсе, М. А. Брискіна, Ю. Д. Смуріса, В. Ваксова [Див.: 18, 38; 33, 235]; навесні 1926 р.—радянська військова делегація у складі начальника Політуправління Червоної Армії, члена ЦК ВКП(б) та Оргбюро ЦК ВКП(б) А. С. Бубнова, секретаря Далекосхідного бюро ЦК ВКП(б) М. А. Кубяка та представника ВЦРПС І. І. Лепсе [33, 313]; на початку 1927 р.—міжнародна робітнича делегація у складі членів виконавчого бюро Профінтерну Т. Манна (Англія) і Е. Браудера (США) [Див.: 18, 39]; у квітні—червні 1927 р.—делегація Профінтерну, яку очолював його генеральний секретар А. Лозовський [Див.: 18, 39]. У роботі V з'їзду КПК (квітень—травень 1927 р.) приймали участь делегації Комінтерну і Профінтерну [Див.: 33, 453].

Комінтерн орієнтував компартії зарубіжних країн на подання практичної допомоги національно-революційним силам Китаю. Зразу ж після подій 30 травня 1925 р. у Шанхаї¹, які поклали початок китайської революції 1925—1927 рр., ВККІ 7 червня 1925 р. закликав міжнародний пролетаріат підтримати національно-визвольну боротьбу китайських робітників, організувати кампанії протесту проти звірств міжнародного імперіалізму в Китаї, вимагати виводу звідти іноземних військ [24].

Президія ВККІ 17 червня 1925 р., обговоривши китайське питання, направила телеграму компартіям капіталістичних країн, у якій пропонувала їм «вжити всіх необхідних заходів до привернення широкої громадської думки робітничих мас до боротьби китайського народу за свою незалежність, прагнучи організувати мітинги протесту та збір коштів разом з соціалістами і безпартійними робітниками, пропонуючи соціал-демократам і амстердамцям єдиний виступ. Лозунги: 1. Геть імперіалістів з Китаю; 2. Скасування ганебних для Китаю договорів; 3. Скасування екстериторіальності; 4. Задоволення страйкуючих робітників; 5. Негайне віддання до суду відповідальних за розстріл робітників і студентів у Шанхаї, Циндао та ін. місцях» [15, 15].

Виконком Комінтерну і Виконавче бюро Профінтерну 17 червня 1925 р. звернулися до міжнародних реформістських організацій—Соціалістичного робітничого інтернаціоналу та Амстердамського інтернаціоналу профспілок з відкритим листом, в якому запропонували їм «спільно... організувати мітинги і грошові збори на користь страйкуючих китайських робітників,

¹ 30 травня 1925 р. поліція «міжнародного селъменту» розстріляла антиімперіалістичну демонстрацію робітників і студентів у Шанхаї. Це привело до загального обурення китайського народу, в Китаї почалася буржуазно-демократична революція.

...скликати міжнародну нараду для докладного обговорення питання про інші форми допомоги китайському народу» [22]. Але осліплені антикомунізмом праві лідери цих організацій відповіли відмовою [Див.: 19, 14, 15].

Ці виступи Комінтерну на підтримку китайського народу сприяли згуртуванню антиімперіалістичних сил пригноблюючих і пригноблених країн, створювали основу для досягнення єдності дій робітничого класу капіталістичних країн. Лозунги, що містилися в цих документах Комінтерну, визначали основні форми інтернаціональної солідарності міжнародного пролетаріату з китайським народом.

Компартії зарубіжних країн протягом усього періоду розвитку китайської революції організовували мітинги і демонстрації трудящих під лозунгами «Руки геть від Китаю», «Геть імперіалізм!» [Див.: 20, док. 37, 41, 42, 45, 53, 59, 187, 202 та ін.; 47; 51, 19.VI, 31.VII 1925, 29.X, 10.XII 1927; 53, 28.I, 4, 11, 18, 25.II, 4, 11.III 1927; 12; 52, 18, 25, II. 1927]. Міжнародна робітнича допомога провела до середини серпня 1925 р. у країнах Західної Європи більше 1000 зборів та мітингів солідарності з китайським народом, на яких були присутніми понад 5 млн. чоловік [50, 286—287]. Це було великою морально-політичною підтримкою китайської революції.

З ініціативи та при активній підтримці компартій в капіталістичних країнах створювалися комітети «Руки геть від Китаю», які стали органами єдиного фронту робітників — комуністів, соціал-демократів та безпартійних у справі подання допомоги китайському народові. В Англії було створено понад 70 комітетів «Руки геть від Китаю» [53, 25.II 1927]. Подібні комітети виникли у Франції, США, Японії, Австралії та ін. країнах.

Боротьба міжнародного пролетаріату за свої життєві права відвертала сили імперіалістів від втручання у внутрішні справи Китаю. Так, загальний страйк англійського пролетаріату у травні 1926 р. та семимісячна забастовка гірників Англії «подали практичну підтримку революційній боротьбі китайського народу за національне визволення, заставивши Англію відстрочити воєнну інтервенцію в Кантоні [25] до весни 1927 р.

Міжнародний пролетаріат подавав значну матеріальну допомогу страйкуючим робітникам Китаю (у 1925—1927 рр. проходили Шанхайський і Сянган-Гуанчжоуський загальні страйки). Так, на кінець липня 1925 р. у фонд допомоги китайським робітникам було внесено: радянськими робітниками — 400 тис. крб., німецькими — 50 тис. крб. золотом, французькими — 50 тис. франків і 5 тис. крб. золотом, чехословацькими — 110 тис. крон, секціями Міжнародної робітничої допомоги — 250 тис. доларів, секціями Міжнародної організації допомоги борцям революції — 16 тис. доларів [Див.: 33, 236; 8, 148; 50, 284; 37; 51, 26.VI. 1925].

Компартії зарубіжних країн боролися за виведення іноземних військ з території Китаю, протестували проти посилки туди

нових контингентів військ, проводили серед солдатів і моряків іноземних держав революційну пропаганду, закликаючи їх відмовлятися від участі в інтервенції у Китаї, не стріляти в китайських робітників, брататися з ними [Див.: 7, ф. Л344-11В, № 30206/61, 1925; ф. Л344-11В, № 11818/22-1,2, 1926; ф. Л344-110, № 16250/10, 1927; ф. Л344-110, № 4820/2, 1927; 14, 102, 154; 20, док. 195; 25].

І хоч китайська революція 1925—1927 рр. зазнала поразки, діяльність Комінтерну та його секцій — компартій по наданню всебічної допомоги китайському народу назавжди ввійшла в скарбницю пролетарського інтернаціоналізму.

У 1926—1927 рр. Комінтерн організовував рух солідарності з героїчними індонезійськими повстанцями, які виступили проти голландських колонізаторів.

Виконком Комінтерну у відозві до міжнародного пролетаріату та пригноблених народів усього світу від 20 листопада 1926 р. викрив катів індонезійського народу. ВККІ закликав трудящих проводити мітинги солідарності з народом Індонезії, організувати демонстрації перед посольством і консульствами Голландії, протестувати проти терору голландських колонізаторів в Індонезії, вимагати свободи індонезійському народові та евакуації військ з колоній [44].

Компартія Голландії звернулася до всіх робітничих організацій, до трудящих виступити єдиним фронтом проти звірств, які чинили колонізатори в Індонезії. Вона організувала ряд мітингів і демонстрацій в Амстердамі та ін. містах країни. Комуніст-депутат Луїс де Віссер, виступаючи 23 грудня 1926 р. в палаті депутатів парламенту, поставив вимогу звільнити заарештованих учасників повстання в Індонезії, вивести з неї голландські війська. Комуністи розповсюджували серед солдат листівки, центральний орган компартії «De Tribune», закликаючи їх не стріляти в індонезійських повстанців [14, 415—416; 48; 49; 35].

З ініціативи компартій в Англії, Австралії, Китаї та ін. країнах відбувалися мітинги солідарності з національно-визвольним рухом індонезійського народу [5, 19.XI 1926; 7.I 1927; 52, 7.I 1927 та ін.].

Таким чином, Комуністичний Інтернаціонал у роки відносно стабілізації капіталізму подав реальну, практичну допомогу національно-визвольній боротьбі народів колоній і залежних країн. Ця допомога проявилася в різних формах: морально-політичній та матеріальній підтримці, передачі революційного досвіду, розробці стратегії і тактики національно-визвольних революцій. В авангарді руху солідарності з народами колоніальних країн виступали КППС, весь радянський народ.

Компартії під керівництвом Комінтерну повсюди самовіддано захищали право народів колоній і залежних країн на самостійне, незалежне існування, зв'язували в єдине ціле боротьбу проти капіталізму в своїх країнах та антиімперіалістичну боротьбу ко-

лоніальних народів, пропагували в масах принципи пролетарського інтернаціоналізму, боролися проти расизму, шовінізму та націоналізму у робітничому русі. Це сприяло створенню антиімперіалістичного фронту всіх революційних сил світу.

У процесі подання Комінтерном та окремими компартіями практичної допомоги боротьбі колоніальних народів у капіталістичних країнах створювався фундамент для досягнення єдності дій усіх робітників, незалежно від їх політичної належності, а це було найважливішою умовою успішної боротьби пролетаріату проти імперіалізму.

Діяльність Комінтерну щодо організації інтернаціональної солідарності міжнародного пролетаріату з національно-визвольною боротьбою колоніальних народів у роки відносної стабілізації капіталізму є новим підтвердженням послідовного проведення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму, в якому «Ленін вбачав справжній критерій революційності в нашу епоху» [3, 66].

Досвід боротьби Комінтерну за згуртування усіх сил світового революційного процесу в єдиний антиімперіалістичний потік має особливо актуальне значення в наші дні, бо «сучасне становище вимагає зміцнення бойової солідарності народів соціалістичних країн, усіх загонів міжнародного робітничого руху та руху за національне визволення в боротьбі проти імперіалізму» [4, 292].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 30, 535 с.
2. Ленін В. І. Полн. собр. соч., т. 41, 695 с.
3. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС. Київ, 1970, 63 с.
4. Міжнародна нарада комуністичних робітничих партій. Документи і матеріали. Москва, 5—17 червня 1969 р. Київ, 1969, 352 с.
5. Бычков Л. Н. Солідарность советского народа с китайской революцией (1924—1927). — «Вопросы истории», 1953, № 12, с. 17—28.
6. Вишнякова-Акимова В. В. Два года в восставшем Китае, М., 1966, 190 с.
7. Державний музей Революції СРСР.
8. Забарко Б. М., Львунин Ю. А. Из истории помощи Межрабпома борьбе трудящихся Китая (1925). — «Народы Азии и Африки», 1969, № 5, с. 148—155.
9. История международного рабочего и национально-освободительного движения. Часть II. М., 1969, 660 с.
10. Капица М. С. Советско-китайские отношения. М., 1958, 424 с.
11. Картунова А. И. Блюхер в Китае 1924—1927 гг. М., 1970, 184 с.
12. Коммунистический Интернационал. Краткий исторический очерк. М., 1969, 600 с.
13. Коминтерн и Восток. Борьба за ленинскую стратегию и тактику в национально-освободительном движении. М., 1969, 513 с.
14. Коммунистический Интернационал перед VI Всемирным конгрессом. Обзор деятельности ИККИ и секций Коминтерна между V и VI конгрессами. М.—Л., 1928, 442 с.
15. «Коммунист», 1969, № 4, с. 12—15.
16. Ленинизм и мировое революционное рабочее движение. М., 1969, 543 с.

17. Миpовицкая Р. А. Первое десятилетие. — «Ленинская политика СССР в отношении Китая». М., 1968, 256 с.
18. Международное профдвижение за 1924—1927 гг. Отчет Исполбюро IV конгрессу Профинтерна, М., 1928, 539 с.
19. «Международное рабочее движение», 1925, № 19.
20. Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасностью (1925—1927). Документы и материалы. М., 1958, 600 с.
21. Осетров А. Ф. Из истории дружеских связей советского и китайского народов (1924—1927). — «Вопросы истории», 1957, № 12, с. 38—49.
22. Обращение ИККИ и Исполбюро Профинтерна к Исполкому II Интернационала и Центральному Бюро Амстердамских профсоюзов от 17 июня 1925 г. — «Правда», 19 июня 1925 г.
23. Мин Пын. История китайско-советской дружбы. М., 1959, 360 с.
24. Поддержите борьбу китайских рабочих! К рабочим, крестьянам и всем трудящимся. Воззвание ИККИ от 7 июня 1925 г. — «Правда», 7 июня 1925 г.
25. «Правда», 5 лютого, 12 квітня 1927 г.
26. Резолюция ИККИ «Об отношении Коммунистической партии Китая к партии гоминдан» от 12 января 1923 г. — «Стратегия и тактика Коминтерна в национально-колониальной революции на примере Китая». Сб. документов. М., 1934, 395 с.
27. VII расширенный пленум ИККИ (22 ноября—16 декабря 1926 г.). Резолюция по вопросу о положении в Китае. — «Коммунистический Интернационал в документах. Резолюции, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ». М., 1933, 1007 с.
28. VII расширенный пленум ИККИ. Резолюция о положении в Великобритании. — «Коммунистический Интернационал в документах».
29. Сунь-Ят-сен. Избранные произведения. М., 1964, 573 с.
30. Телеграмма Президиума ИККИ ЦК компартий Франции, Италии, САСШ и пр. от 7 июня 1925 г. — «Коммунист», 1969, № 4, 15 с.
31. А. П. Черепанов. Записки военного советника в Китае. Из истории первой гражданской революционной войны (1924—1927). М., 1964, 268 с.
32. Шэно Жан. Китайское рабочее движение в 1919—1927 гг. М., 1969, 499 с.
33. Юрьев М. Ф. Революция 1925—1927 гг. в Китае. М., 1968, 518 с.
34. Юрьев М. Ф. Установление сотрудничества между КПК и Сунь Ят-сеном в 1921—1924 гг. — Сунь Ят-сен, М., 1966, 573 с.
35. Bergsma P. The Persecution of Revolutionaries in Indonesia. «Inprecorr», 1927. No. 55, стр. 1229, 1230.
36. Cogniot G. L'Internationale Communiste. Aperçu historique. Paris, 1969.
37. «Für China». Bulletin der JAH — Hilfsaktion für China. Deutsche Ausgabe, Berlin, 2 Juli 1925; № 4.
38. Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung. Band 4. Berlin, 1966.
39. Hans Piazza. Der Kampf der Komintern für eine antiimperialistische Weltfront. — «Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung», 1969, № 2.
40. Hans Piazza. Zum Anteil der KPD bei der Ausarbeitung und Durchsetzung der Strategie und Taktik der KI gegenüber der nationalen Befreiungsbewegung. — «Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung», 1970, № 4.
41. Histoire du Parti communiste français (manuel). Paris, 1964.
42. «L'Humanité», 24 вересня 1926 г.
43. I. Klugmann. History of the Communist Party of Great Britain 1925—1927. Vol. 2. London, 1969.
44. Manifesto of the ECCI on the Insurrection in Indonesia. 20 November 1926. «Inprecorr», 1926, No. 80.
45. Ruth T. McVey. The Rise of Indonesian Communism. New York, 1965.
46. Ruge W. Deutschland von 1917 bis 1933. Berlin, 1967.
47. «Die Rote Fahne» (Berlin), 24, 25 червня 1925 г., 24 вересня 1926 г., 5, 19 лютого, 17 березня, 6, 9 квітня 1927 г.

48. Vanter G. Insurrection in Indonesia. «Inprecorr», 1926, N 80.
 49. Vanter G. The Revolts in Indonesia. «Inprecorr», 1927, No. 5.
 50. Willi Münzenberg. Solidarität. Zehn Jahre internationale Arbeiterhilfe. 1921—1931. Berlin, 1931.
 51. «The Workers' Weekly» (London).
 52. «Workers' Weekly» (Australia).
 53. «Workers' Life».

Н. К. Титова

ЗАХОДИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ І РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ ПО РОЗВИТКУ РОБІТНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТІВ НА УКРАЇНІ (1926—1930 рр.)

Радянський народ, керований Комуністичною партією, завершивши відбудову народного господарства, ще ширше розгорнув здійснення ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні. Однак для перемоги соціалізму потрібна була нова пролетарська інтелігенція.

В. І. Ленін неодноразово вказував на необхідність готувати керівні кадри з найбільш підготовлених і розвинених робітників і селян. Він писав: «...робітничий клас повинен збільшувати число адміністраторів із свого середовища, створювати школи, підготовляти в державному масштабі кадри працівників» [1, 30, 429].

Створення кадрів соціалістичної інтелігенції було першочерговим політичним і народногосподарським завданням. Важливим джерелом підготовки кваліфікованих спеціалістів стала вища школа. У 1926/27 навчальному році в 37 вузах України навчалось 28 985 студентів [2, 1927, № 3—4, 41], з них робітників — 24,4%, селян — 22,7% [4, 88], членів партії і комсомольців — 28, 090 (24, оп. 68, од. зб. 395, л. 277).

Але такий соціальний склад студентів не міг задовольнити запити соціалістичного будівництва. Тому ЦК ВКП(б) у циркулярі від 13 квітня 1927 р. зобов'язав Наркомос «забезпечити відбір і направлення до вузів робітничої і особливо селянської молоді» [7, 158]. Політбюро ЦК КП(б)У в постанові «Про стан народної освіти» (1927 р.) вказало на необхідність «додержуватися, як і раніше, класового принципу прийому» [12, 344]. X Всеукраїнський з'їзд Рад (1927 р.) також підкреслив важливість залучення до вузів трудящих мас і підготовки спеціалістів з робітників і селян [5, 25]. Як бачимо, партія і уряд багато уваги приділяли розв'язанню цієї проблеми.

Вирішальна роль у пролетаризації вищої школи належала робітничим факультетам. У постанові ЦК ВКП(б) від 5 вересня 1927 р. «Про робітничі факультети» відзначалося: «...Ще протягом кількох років вони будуть основним каналом для просування у вузи робітничо-селянської молоді» [9, 1927, 36, стор. 9].

У поширенні робітфаків на Україні, як і по СРСР в цілому, велику роль відіграли липневий (1928 р.) і листопадовий (1929 р.) Пленуми ЦК ВКП(б). Липневий Пленум висунув завдання: «Протягом найближчих двох років залучити до робітфаків (денних) понад наявний контингент не менш як 3 тис. робітників» [11, 117]. Листопадовий Пленум вказав на необхідність розширити мережу робітфаків та збільшити число студентів у них і відзначив, що на індустріально-технічні робітфаки треба приймати 90% робітників і робітниць, на сільськогосподарські—не менш як 75% робітників, селян і колгоспників [11, 341].

Огже, увага партії і уряду свідчила про велике значення робітфаків, які поповнювали вузи представниками робітничо-селянської молоді.

XI Всеукраїнський з'їзд Рад (1929 р.) затвердив п'ятирічний план культурного будівництва як складову органічну частину першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства республіки на 1928—1932 рр. У ньому визначалися і завдання розвитку робітфаків, Постановою від 15 травня 1929 р. передбачалося за п'ятиріччя відкрити 60 нових робітфаків, тобто по 12 щороку [12, 445].

Виконуючи вказівки партії і уряду, окрвиконкоми, зокрема їх відділи народної освіти, відкрили робітничі факультети при Житомирському, Полтавському, Чернігівському, Кам'янець-Подільському, Херсонському інститутах народної освіти, Харківському ветеринарному, Київському художньому, Дніпропетровському медичному та інших інститутах. Внаслідок цих заходів мережа робітфаків на Україні і кількість учнів у них зросли більш, ніж удвоє (див. табл.) [3, 1927, № 10, 14; 22, 1927, 7; 15, 1935, 580; 13, 39].

Показники	1926 р.	1927 р.	1928 р.	1929 р.	1930 р.
Кількість робітфаків	30	31	34	48	78
Кількість учнів	6802	6635	7385	9803	14553

Соціальний склад слухачів у цей час також поліпшився. У 1926/27 рр. на робітфаках навчалось робітників — 57,3%, селян — 35,1%; у 1927/28 р. відповідно 63,3% і 25,2% [23, оп. 8, од. зб. 26, арк. 27]; в 1928/29 р. — 69,6% і 20,8% [6, 725]. Таким чином, основну масу слухачів робітфаків України на 1930 р. становили вихідці з робітників і селян.

Збільшення робітничо-селянського прошарку на робітфаках сприяло росту партійного складу, їх колективів. В 1925/26 навчальному році серед робітників членів партії і комсомольців було 64,8% [8, 55], у 1926/27 р. — 68,6% [23, оп. 7, од. зб. 166, арк. 17], в 1927/28 р. — 78,2% [24, оп. 68, од. зб. 395, арк. 277].

У наступні роки кількість комуністів і комсомольців безперервно зростала. Так, у 1928/29 р. на робітфаках Харківського інституту народної освіти членів партії і комсомольців налічувалося 81,5% [23, оп. 8, од. зб. 399; арк. 88], Донецького гірничого інституту ім. Артема — 91,7% [25, ф. 3429, оп. 79, од. зб. 29, арк. 4].

Комуністи — робітфаківці очолювали найвідповідальніші ділянки суспільно-політичної роботи. В ідейному вихованні студентів партійні осередки використовували різноманітні форми і методи, зокрема, відкриті партійні збори, урочисті вечори, лекції, диспути, марксистські гуртки, шефство та ін. Наприклад, на робітфаці Харківського технологічного інституту була добре налагоджена шефська робота. Для кандидатів у члени партії функціонувало 4 гуртки по вивченню історії партії [24, оп. 68, од. зб. 395, арк. 257].

Підвищенню ідейно-політичного рівня студентів приділяли велику увагу партійний осередок робітфаку Київського політехнічного інституту, де функціонувало 5 шкіл політграмоти, що охоплювали 60% членів осередку [24, оп. 26, од. зб. 845, арк. 290]. Широко практикувалось проведення відкритих партійних зборів із запрошенням на них безпартійних на робітфаці Дніпропетровського гірничого інституту [24, оп. 68, од. зб. 395, арк. 208].

Політико-виховна робота, яку проводили комуністи, створювала їм великий авторитет серед студентів. Про це свідчили численні заяви робітфаківців про вступ до партії. Так у Харківському технологічному інституті в 1926 р. від робітфаківців надійшло 140 заяв, у Дніпропетровському гірничому — 65 заяв [24, оп. 68, од. зб. 395, арк. 262, 208].

Партійні осередки робітфаків міцніли і загартовувалися в класовій боротьбі, яка тоді почалася в країні, і, зокрема, проти троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку (1926—1927 гг). Спроби опозиціонерів залучити на свій бік студентство зазнали поразки. Партійні організації висловлювали свою вірність ленінізму і рішуче засуджували троцькістів. У рішенні «Про роботу в вузах» Оргбюро ЦК ВКП(б) 24 вересня 1927 р. зазначало: «Вузівські партійні осередки в цілому здорові. Ідеологічно виросли разом з партією. Опортуністичним хитанням вони дали належну відсіч» [24, оп. 69, од. зб. 641, арк. 3].

Отже, ці роки характеризуються зростанням числа робітфаків і їх слухачів, збільшенням у їх складі кількості робітників і селян, посиленням партійного впливу на студентів. Зростання ролі робітфаків викликалося потребами народного господарства, якому потрібні були високо кваліфіковані спеціалісти, озброєні знаннями і загартовані ідейно. До Наркомосу республіки надходило багато листів із проханням послати вчитися на робітфаки. Кількість заяв набагато перевищувала норму прийому. Наприк-

лад, по Харкову на робітфаки мали прийняти в 1927/28 навчальному році 590 чол., а заяв надійшло 763 [2, 1927, № 2, стор. 60].

Незважаючи на величезні труднощі, робітфаківці наполегливо оволодівали знаннями, необхідними «не для добування «користі» й прибутку поміщикам і капіталістам, а щоб поліпшити *своє* життя» [1, 33, 209]. Колегія Наркомосу УРСР відзначала задовільну академічну успішність, підготовленість і політичну зрілість робітфаківців [3, 1927, № 10, стор. 2].

У роки соціалістичної індустріалізації великого значення набувають вечірні робітфаки, одна з форм навчання без відриву від виробництва. Тут мали навчатися кваліфіковані робітники, яких не завжди можна було залучити до денних відділень. Органи народної освіти відкривають вечірні робітфаки у Запоріжжі, Маріуполі, Одесі, Миколаєві та інших містах [23, оп. 6, т. 3, од. зб. 8483, арк. 11; т. 5, од. зб. 8850, арк. 13]. Керуючись рішеннями пленумів ЦК ВКП(б), КП(б)У рекомендувала Наркомосу УРСР розширити мережу вечірніх робітфаків у великих промислових центрах і забезпечити у їх складі максимальний процент робітників від верстата. У Луганську відкрито 5 робітфаків [17, 102], у Харкові 2 [23, оп. 8, од. зб. 112, л.л. 18, 30] і т. д. В 1929 р. у Донбасі налічувалося 11 вечірніх робітфаків. Однак їх кількість виявилася недостатньою, щоб охопити навчанням усіх бажаних, і профспілка гірників звернулася до Наркомосу УРСР з проханням відкрити додаткові ще 7 робітфаків [23, оп. 6, т. 3, од. зб. 8483, арк. 67].

На вечірніх робітфаках при менших матеріальних затратах можна було навчати більшу кількість трудящих. Але труднощі навчання без відриву від виробництва зумовлювали великий відсів слухачів. В 1929 р. були поліпшені умови навчання студентів вечірніх робітничих технікумів і вечірніх робітничих факультетів, що працювали на виробництві [20, 1929, № 18, стор. 150]. Студентів перевели працювати на першу зміну з 6-годинним робочим днем. В 1930 р. були значно розширені пільги вечірникам [20, 1930, № 11, с. 120]. Це мало велике значення для поліпшення становища учнів і зміцнення вечірніх робітфаків.

Багато уваги приділяли партія і уряд залученню до робітфаків жінок. У 1927/28 навчальному році їх налічувалося 14,6% [23, оп. 8, од. зб. 26, арк. 27]. Однак цього було не досить. З метою ширшого охоплення жінок навчанням прийнято ряд постанов [7, 330—346; 10, 1928, № 4, стор. 4]. Внаслідок вжитих заходів збільшилася кількість жінок-студенток. Так уже в 1930/31 навчальному році процент їх зріс до 24,8 [14, 203], а в 1932/33— до 37,7 [21, 144].

Для того, щоб допомогти робітникам і селянам вступити на робітфаки, ЦК КП(б)У постановою від 30 серпня 1928 р. реко-

мендував Наркомосу УРСР організувати курси і сільські факультети [10, 1928, № 15, 11]. Комуністична партія приділяла багато уваги навчанню батраків. Обстеження вузів органами Наркомосу УРСР показало, що через малописьменність на робітфаки вступало мало батраків. У 1928/29 р. серед 549 прийнятих на Одеські робітфаки було тільки 44 батраки [23, оп. 9, од. зб. 24, арк. 177]. Колегія Наркомосу 9 вересня 1929 р. ухвалила збільшити кількість слухачів підготовчих курсів до 1000 чол. [23, оп. 6, од. зб. 1117, арк. 238]. Курси для батраків відкрили й при інститутах — Київському народної освіти, Одеському політехнічному, Харківському народного господарства. Секретаріат ВУЦВКу в постанові від 1 листопада 1929 р. також надає великого значення цій проблемі, зобов'язавши Наркомос відкрити підготовчі курси на 3000 слухачів. Курси почали діяти при Київському політехнічному, Дніпропетровському гірничому та інших інститутах [23, оп. 6, т. 6, од. зб. 9683, арк. 276, 281].

Харківська партійна організація послала на ці курси 460 кращих робітників-комуністів [16, 398]. У 1929 р. профспілки створили курси для 1000 робітників. На кошти місцевого бюджету було організовано курси на 6000 чол. по округах республіки [23, оп. 6, од. зб. 9687, арк. 261].

Таким чином, внаслідок зусиль партійних і радянських організацій уже в 1930 р. функціонувала широка мережа підготовчих курсів, що охоплювали 14 025 чол. [18, 107].

Гостра нестача кваліфікованих кадрів у народному господарстві зумовила проведення уніфікації середньої спеціальної і вищої освіти по всій країні. ЦВК і РНК СРСР визначили загальні для всіх республік принципи організації підготовки спеціалістів для промисловості СРСР. 12 червня 1930 р. РНК УРСР розглянула питання про реорганізацію учбових закладів України за галузевим принципом і передачу їх відповідним наркоматам і господарським об'єднанням. Було затверджено проект мережі галузевих інститутів і прикріплених до них денних і вечірніх робітфаків [23, оп. 6, т. 5, од. зб. 9025, арк. 82]. 12 липня 1930 р. РНК УРСР виніс рішення про реорганізацію вузів і втузів і передачу їх у відання відповідних наркоматів [3, 1930, № 27, стор. 1]. Реорганізація передбачала створення спеціалізованих учбових закладів, які могли б швидко враховувати потреби народного господарства. Адміністративно-господарське керівництво вузами мали здійснювати тепер наркомати і відомства, а програмно-методичне — Наркомос УРСР.

У зв'язку з реорганізацією вузів 16 травня 1930 р. ЦВК ВКП(б) вирішив перебудувати робітничі факультети [7, 156]. Різномірні відділення великих робітфаків перетворювалися на

самостійні учбові одиниці (індустріально-технічні, сільськогосподарські, медичні та ін.). Робітфаки прикріплювалися до вузів на правах факультетів і передавалися до відання відповідних господарських об'єднань. Зауважимо, що на відміну від РРФСР на Україні робітфаки, за винятком вечірніх, існували при інститутах і до щєї постанови. ЦК ВКП(б) звертав увагу на підвищення академічної успішності учнів. Робітфаки переводилися на трисеместрову систему, безперервний навчальний рік і учбовий тиждень.

Велика увага в постанові приділялася організації вечірніх робітфаків. Відношення денних і вечірніх робітфаків встановлювалось 1:3. Пропонувалося вечірні робітфаки відкривати у промислових районах, колгоспах, радгоспах.

Остаточна реорганізація робітфаків була закріплена постановою РНК СРСР від 13 вересня 1930 р. «Про реорганізацію робітничих факультетів і контингенти прийому на них у 1930/31 навчальному році» [19, 1930, № 47, стор. 496], в якій законодавчо закріплювалися основні положення раніше прийнятих постанов.

Таким чином здійснювалась реорганізація робітфаків відповідно до вимог розвитку народного господарства і підготовки кадрів.

Керуючись рішенням ЦК ВКП(б), Наркомос УРСР в 1930 р. відкрив 23 районних робітфаки, 50 — на виробництві і 3 в колгоспах [23, оп. 6, т. 6, од. зб. 9779, арк. 195]. Після реорганізації все більшого розвитку набувають вечірні робітфаки, в яких у 1930/31 навчальному році навчалось 56,3% загальної кількості слухачів робітфаків [4.193]. Отже, внаслідок перебудови робітфаки максимально наблизилися до виробництва.

Робітфаки виконали покладене на них завдання. В 1930 р. вони підготували для вузів республіки 2887 чол. [15, 583] і в наступні роки залишалися головним джерелом комплектування вищої школи, бо середня школа ще не охопила навчанням усієї робітничої молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 30, 33.
2. Ж. «Агітація і пропаганда». Орган агітпропу ЦК КП(б)У і агітпропу Харківського ОПК. Видавництво «Пролетарій», 1927, № 3—4.
3. «Бюлетень Народного комісаріату освіти УРСР».
4. Вища школа Української РСР за 50 років, ч. I (1917—1945 рр.). Видавництво Київського ун-та, 1967.
5. X Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Стенографічний звіт. Харків, 1927.
6. XI Всеукраїнський з'їзд Рад, робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Стенографічний звіт. Харків, 1929.
7. Директиви ВКП(б) по вопросам просвещения. Учгиз. Наркомпрос РСФСР, 1931.
8. Звігальський Я. і Іванов М. Професійна освіта на Україні. Наркомосвіти УРСР, Харків, 1927.
9. Ж. «Известия» ЦК ВКП(б).

10. Ж. «Известия» ЦК КП(б)У, 1928, № 15.
11. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. т. 4, 1927—1931. М., Политиздат, 1970.
12. Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів, ч. I, К., Держполітвидав УРСР, 1959.
13. Культурне будівництво в Українській РСР. Статистичний довідник. К., «Радянська школа», 1940.
14. Молодеж в ССРСР. Статсборник. ЦУНХ Госплана, М., 1936.
15. Народне господарство УРСР. Статистичний довідник К., Держвидав, 1935.
16. Нариси історії Харківської обласної парторганізації. Харків, «Прапор», 1970.
17. Отчет Луганского окрисполкома за 1927—1928 гг. Луганск, 1929.
18. Подготовка кадров в ССРСР. 1927—1931 гг. М.—Л., Госсоезэкономиздат, 1933.
19. Сборник законов рабоче-крестьянского правительства СССР. 1929, № 60.
20. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (СУ УССР).
21. Соціалістична Україна. Статдовідник. К., 1937.
22. Статистична хроніка Центрального статистичного управління. Харків, 1927.
23. ЦДАЖР УРСР. (Центральний державний архів Жовтневої революції соціалістичного будівництва УРСР) ф. 166.
24. ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС. (Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. ЦК ВКП(б), ф. 17.
25. ЦДАНГ СРСР (Центральний державний архів народного господарства СРСР), ф. 3429.

Є. В. Нікішов

БОРОТЬБА КОМСОМОЛЬЦІВ ХАРКІВЩИНИ В ВОРОЖОМУ ТИЛУ (1941—1943 рр.)

22 червня 1941 р. фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. Почалась Велика Вітчизняна війна. Організатором героїчної боротьби з ворогом була Комуністична партія.

У директиві Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. «Партійним та радянським організаціям прифронтових областей про мобілізацію всіх сил і засобів на розгром фашистських загарбників» підкреслювалась смертельна небезпека, яка нависла над нашою країною, та висувались конкретні завдання по боротьбі з ворогом [1, 17—19].

18 липня 1941 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» та створив спеціальну комісію для керівництва підпіллям [1, 23—25].

На Україні підготовка людей і засобів для боротьби в ворожому тилу розпочалася з перших днів війни. 27 червня 1941 року ЦК КП(б)У створив оперативну групу в складі М. С. Співака, А. Н. Зленка, П. І. Захарова та В. С. Костенка [6, 380—382]. 5 липня 1941 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло спеціальну постанову про підготовку партійно-комсомольського підпілля

та організацію партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у районах, яким загрозувала окупація. Прифронтовим обкомам було вказано на необхідність негайного здійснення рішень ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У по розгортанню боротьби радянського народу в ворожому тилу [6, 382].

На місцях цими питаннями займалися секретарі ЦК Компартій республік, обкоми та райкоми партії разом з радянськими та комсомольськими організаціями.

Комсомольсько-молодіжне підпілля створювалось як складова частина партійного, одночасно з ним і під його безпосереднім керівництвом. Вказівки ЦК КП(б)У та спеціальна інструкція ЦК ВЛКСМ «Про роботу комсомольських організацій в районах, тимчасово окупованих німецькими загарбниками» знайшли своє втілення в тій складній та копіткій роботі, яку проводили відповідальні працівники ЦК КП(б)У та ЦК ЛКСМУ. Так за участю інструктора ЦК ЛКСМУ Г. Т. Вибодовської було створене Харківське комсомольсько-молодіжне підпілля [7, 21].

Сувора перевірка всіх якостей майбутнього підпільника, добровільний характер вступу на шлях боротьби з ворогом, дисциплінованість, мужність, суворе дотримання правил конспірації — ось ті вимоги, з якими підходив при доборі кандидатур Харківський обком партії разом з обкомом комсомолу.

Обласний комітет партії за особистою участю секретарів О. О. Єпішева та І. І. Профатілова створив Харківський підпільний обком комсомолу в складі першого секретаря О. Г. Зубарева (підпільна кличка «Молодший»), другого секретаря П. А. Глущенко («Полковий») та члена обкому Г. О. Нікітіної («Надежда») [5, 120]. Крім того, для роботи в тилу ворога залишено 23 підпільних райкоми, 56 первинних комсомольських організацій загальною чисельністю 180 чоловік. 194 комсомольці одержали самостійні завдання [2, оп. 10, од. зб. 1, арк. 77].

На кінець жовтня 1941 р. стали до роботи обком комсомолу, 4 райкоми та 12 первинних комсомольських організацій [2, од. зб. 41, арк. 5]. Крім того, в Харкові під час окупації діяло 20 комсомольсько-молодіжних груп, куди входило 300 юнаків та дівчат, а в партизанських загонах билися з фашистами 650 комсомольців [17, 19.VI 1959].

Протягом 1942 — 1943 рр. підпільний обком партії додатково створив чотири підпільні райкоми комсомолу та 20 первинних комсомольських організацій [2, оп. 10, од. зб. 41, арк. 5]. Багато уваги приділялось підготовці бойової техніки для партизан та диверсійних груп, навчанню їх тактики боротьби з ворогом. З цією метою в вересні 1941 р. була створена спеціальна лабораторія по виготовленню мін та ручних гранат [4, 68]. В тому ж місяці при обкомі партії почала працювати спеціальна партизанська школа, де майбутніх партизанів навчали тактики рейдування, наступальним діям. За короткий час переважна більшість курсантів (всього 2018 чол.) — май-

бутніх командирів, комісарів та бійців партизанських загонів закінчила школу і була направлена в винищувальні батальйони та загони народного ополчення [2, ф. 1, оп. 9, од. зб. 115, арк. 36].

Наприкінці жовтня 1941 р. ворог окупував більшу частину Харківщини. Червона Армія спинила його просування на лінії р. Сіверський Донець. Настав тяжкий час німецько-фашистської окупації.

Харківське партійно-комсомольське підпілля діяло в важких умовах прифронтової полоси. В самому місті перебувало управління гестапо, лютували численні каральні загони СС та СД, розміщались гітлерівські війська, провадили провокаційну роботу численні фашистські шпигуни та агенти.

Підпільники не мали достатнього досвіду боротьби, діяли не досить обережно, не завжди дотримувались конспірації. Крім того, слід відмітити зрадництво українських буржуазних націоналістів, що також спричинилось до численних провалів. Тому в перші місяці окупації багато підпільників було схоплено гітлерівцями і по-звірячому вбито.

Але ніщо не могло зупинити радянських патріотів. Тільки в листопаді 1941 р. підпільники на чолі з капітаном Стариновим висадили в повітря по вулиці Дзержинського 17 штаб авіаційної частини разом з генералом фон Брауном, а через деякий час злетів у повітря Холодногорський міст, через який проходила важлива комунікація німецької армії [3, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 11]. Безслідно зникають 5 фашистів, знищених 16-річним комсомольцем Владленом Кашубою та його друзями. Схоплений фашистами, Владлен на допиті гордо заявив: «Стріляйте, я комсомолец і горжуся цим. Все, що міг, я зробив в ім'я моєї Батьківщини». Мужній комсомолец загинув 6 листопада 1941 року [8, 164]. Через кілька днів молода дівчина-харків'янка на площі Тевелева пострілом з револьвера поклала на місці німецького генерала. На жаль, ім'я цієї героїні залишилося невідомим. Вона на місці була вбита німецькими охоронцями [9, 6].

У листопаді 1941 р. розпочав свою діяльність підпільний обком комсомолу. Він підтримував регулярний зв'язок з Богодухівським, Дергачівським, Нововодолазьким та іншими райкомами комсомолу. За час з листопада 1941 р. до січня 1942 р. відбулося чотири засідання обкому, на яких обговорювались питання про налагодження зв'язків та керівництва комсомольсько-молодіжними групами [3, ф. 14, оп. 1, спр. 127, арк. 13]. Головну увагу обком приділяв розгортанню агітаційно-масової роботи серед населення шляхом розповсюдження листівок та різноманітної антифашистської літератури. За перші три місяці окупації (листопад 1941 — січень 1942 р.) серед населення Харкова було розповсюджено 67 назв листівок, загальним тиражем понад 7000 примірників [14, 151]. Патріотична діяльність комсомольців та молоді тісно пов'язувалися з партійним

підпіллям, яке очолював доцент Харківського сільськогосподарського інституту І. І. Бакулін. Молоді патріоти допомагали влаштовувати явочні квартири, працювали зв'язківцями, розклеювали листівки, збирали зброю, виконували диверсійні завдання.

За завданням підпільного залізничного райкому партії м. Харкова брати Микола та Олександр Першини приймали по радіоприймачу та розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро [10, 20].

Фашисти посилювали терор. Нарешті з допомогою зрадника їм удалося заарештувати О. Зубарева та Г. Нікітіну. Нічого не добившись від них на допитах, гітлерівці розстріляли їх 15 лютого 1942 року. Після загибелі керівників комсомольського підпілля за ухвалою партійних органів на окупованій Харківщині було створено другий підпільний обком комсомолу в складі Олександра Щербака — секретаря, Федора Синька та Галини Пархоменко — членів обкому, Надії Волкової — зв'язкової [10, 20]. 11 жовтня 1942 року вони спустилися на парашутах у розташуванні Вовчанського партизанського загону. Під час приземлення О. Щербак зламав собі ноги і тому був змушений залишитись у партизан.

На другий склад Харківського підпільного обкому комсомолу покладалось завдання відновити розгромлені гестапівцями підпільні організації та допомогти зростаючій боротьбі проти фашистів. Перш за все необхідно було встановити зв'язки з молоддю, допомогти їй відновити підпільні організації. З цією метою Ф. Синько пішов у Вільховатський район, де до війни працював комсоргом, а Г. Пархоменко — Великобурлуцький район. Її там добре знали, бо вона працювала вчителькою в с. Плоскому. Ф. Синько встановив зв'язки з патріотами, але діяв не досить обережно. По доносу зрадника його схопили гітлерівці та після зв'язних тортур таємно вбили. Г. Пархоменко створила в с. Плоскому комсомольську групу, зв'язалася з секретарем підпільного Великобурлуцького райкому комсомолу Олександром Руденко. Група займалась агітаційно-масовою роботою, проводила диверсії до приходу Червоної Армії.

Доля О. Щербак та Н. Волкової була іншою. 26 листопада 1942 р. німці виявили розташування партизан та, підтягнувши великі сили, оточили їх у Старицькому лісі. О. Щербак та Н. Волкова залишились прикривати відступ партизан і загинули героями [11, 505—513].

Відчутних ударів по ворогу завдали комсомольсько-молодіжні диверсійні групи. В м. Харкові група на чолі з Вадимом Яновичем висадила в повітря німецьку майстерню. Загін Яковлева виводить з ладу 500 ворожих автомашин [9, 77]. Група В. Коновалова, що діяла на ст. Основа, за час другої окупації міста на тривалий час вивела з ладу електростанцію, 11 паровозів, здійснювала диверсії в вагонному парку, знищувала проводи фашистської лінії зв'язку [8, 162]. В. Коновало-

ву вдалося зняти радіопередавач з підбитого радянського літака та встановити зв'язок з радянським командуванням. За його інформацією радянська авіація влучними бомбовими ударами знищувала скупчення фашистських військ та бойової техніки. Фашисти запеленгували радіопередавач. В. Коновалова та В. Пасинка схопили гітлерівці і по-звірячому замордували.

За завданням уповноваженого Харківського підпільного обкому комсомолу М. О. Гонтаренка на ст. Лозова розвідувальна група сфотографувала військові об'єкти, що забезпечило точність їх бомбардування радянською авіацією.

В цей час стихійно виникають підпільні комсомольські групи з особистої ініціативи окремих патріотів. Їм доводилося працювати в дуже важких умовах — вони не мали досвіду конспірації, технічних засобів агітаційної та диверсійної роботи, але намагалися встановити зв'язок з партизанами, підпіллям. Їх надихала люта ненависть до ворога, палке бажання допомогти, чим можна, радянським військам. Прикладом діяльності таких груп є діяльність молодих патріотів с. Лідне (околиця Харкова) Марії Кисляк, Василя Бугрименка та Федора Руденка. Під час відступу наших військ у жовтні 1941 р. вони врятували життя 43 поранених бійців, а потім почали знищувати окупантів — німецьких офіцерів-есесівців [11, 198—201]. Гітлерівцям удалось їх захопити. Після жорстоких катувань кати засудили М. Кисляк, В. Бугрименка та Ф. Руденка до страти через повішення. Останні слова М. Кисляк: «Прощайте, тату і мамо, та всі друзі, гину за Батьківщину. Товариші, убивайте фашистів, звільняйте землю від гадюк, помститься»... — назавжди запам'ятали всі присутні на місці страти [12, 311]. Цей палкий заклик запалював радянських людей на нові героїчні подвиги в ім'я перемоги над ворогом.

Влітку 1942 р. незримий фронт підпільної боротьби охопив всю область. Найактивніше діяло партійно-комсомольське підпілля в Лозівському, Богодухівському, Краснокутському та Ізюмському районах. Особливості їх боротьби визначалися стратегічним положенням цих районів. Станція Лозова для німців мала дуже велике значення. Через неї гітлерівці постачали групу Шведелера, що діяла в Донбасі, через неї йшли й комунікації армії Манштейна. Тут розміщались великі склади боеприпасів та різного військового майна, на яких працювали радянські військовополонені. Тому підпільники — партійно-комсомольська транспортна група на чолі з комуністом А. З. Янко та комсомольська — на чолі з Надією Немченко всі зусилля спрямували на те, щоб дезорганізувати роботу залізничного вузла. За час своєї діяльності вони вивели з ладу 212 паровозів, зіпсували 182 семафори і стрілки, зробили понад 700 аварій і катастроф, влаштували втечу 20 військовополонених. [8, 109].

Одночасно вони почали готувати повстання військовополо-
нених, щоб захопити військовий склад, станцію і місто, про-
триматись до підходу радянських військ і передати їм цілими
та неушкодженими великі військові запаси. Та підла зрада
привела до провалу. Німці підтягли великі сили. Почався не-
рівний бій. Майже всі захисники військового складу загинули.
Ця трагедія відбулась 9 лютого 1943 р., а 11 лютого м. Лозову
і станцію звільнили радянські війська.

Комсомольці Богодухівщини були тісно зв'язані з партиза-
нами, влаштовували диверсії, збирали розвідувальні дані. Од-
ного разу вони підпалили склад з обмундируванням, висадили
в повітря три вагони з боєприпасами. Під час наступу радянсь-
ких військ юнаки М. О. Кириленко та Дишкант провели в тил
німцям частини 69-ої танкової бригади, внаслідок чого м. Бого-
духів 17 лютого 1943 р. [5, 268] було звільнено від ворога.

Комсомольці Ізюмщини на чолі з Г. Пурич створили групи
сприяння партизанам, збирали зброю, боєприпаси, проводили
розвідку, а також розгорнули агітаційно-масову роботу серед
населення.

Молоді патріоти Харківщини мужньо билися з ворогом
в лавах партизанських загонів не тільки на території області,
але й за її межами. Так за вказівкою ЦК КП(б)У в липні —
серпні 1941 р. 15 партизанських загонів були направлені в
Київську, Сумську, Чернігівську, Полтавську та Вінницьку об-
ласті [13, 68].

Перший та другий партизанські загоны, сформовані в основ-
ному з молоді м. Харкова, захищали м. Київ від ворожої на-
вали в липні — вересні 1941 р. Партизани загону ім. Котовсь-
кого під керівництвом М. С. Воронцова за час з 6 вересня
1941 р. по 28 березня 1943 р. провели чотири рейди по тилах
ворога в районах Сумської та Орловської областей, знищили
9000 гітлерівців, пустили під укіс 15 ешелонів з військами, під-
били 15 танків і бронемашин, висадили в повітря шість заліз-
ничних мостів, три заводи місцевої промисловості та три склади
з військовим майном [3, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 35].

Підпільники та партизани Краснокутського району восени
1942 р. знищили два паровози, 29 вагонів, 12 танків, 17 автома-
шин та 100 гітлерівців, а в лютому 1943 р. допомогли радян-
ським військам визволити територію району. 9 днів підпільники
відстоювали визволені населені пункти аж до підходу військ.
У цих боях брали участь 30 комсомольців. Серед них особливо
відзначилася група партизанів на чолі з комсомолкою
Людмилою Боровик [18, 26. X — 1958].

В Ізюмському партизанському загоні виявила себе відваж-
ною розвідницею Ганна Пурич. Вона брала участь у 12 бойових
операціях, і згодом була призначена начальником штабу заго-
ну. Одночасно вона керувала підпільною комсомольською орга-
нізацією, яка нараховувала 30 юнаків та дівчат [14, 150].

Комсомольці часто були розвідниками в партизанських загонах. У Липецькому районі паролньою зв'язковою партизан була Марта Даниленко. В партизанських лавах воювали і загинули смертю хоробрих комсомольці — розвідники Федір Синько, Катерина Листопад та інші [14, 150]. У диверсійній групі В. М. Яремчука билися з ворогом комуністи і комсомольці Лозівського та Близнюківського районів. Група діяла на стратегічних напрямках Харків — Льгов — Брянськ та Гомель — Брянськ. До грудня 1942 р. вона пустила під укіс 13 ворожих ешелонів. За рік боротьби диверсійний загін, який тепер уже нарахував 60 бійців, підірвав 62 німецькі ешелони, успішно провів 25 боїв з гітлерівцями, під час яких було вбито 1676 та поранено 1000 німецьких солдат та офіцерів [17, 9. III — 1965].

Протягом 1941—1943 рр. на території області та за її межами діяло 100 партизанських загонів та диверсійних груп. В їх складі билосся 3000 комсомольців [18, 26. X — 1958]. За 23 місяці героїчної боротьби партизани та підпільники знищили понад 23000 гітлерівців, розгромили 4 штаби ворога, висадили в повітря 42 залізничних та шосейних мости, пустили під укіс 21 залізничний ешелон з військами, захопили 260 автомашин, 107 підвід з боеприпасами, 1167 гвинтівок, 102 кулемети, 603000 патронів, 94862 гранати та 2380 снарядів [3, ф. 2, оп. 31 спр. 1, арк. 77]. Душею цих героїчних подвигів, організаторами їх були комуністи та комсомольці Харківщини. Батьківщина високо оцінила їх патріотичні діла. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 р. керівникам партійно-комсомольського підпілля І. І. Бакуліну, О. Г. Зубареву, О. М. Щербакі та М. Г. Кисляк було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу [16, 9.V—1965], 900 учасників антифашистського підпілля та партизанського руху нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу [15, 94]. Народ свято зберігає пам'ять про героїв незримого фронту, які віддали своє життя за щастя нашої любимої Батьківщини. Їх подвиги і тепер надихають нас на нові трудові звершення в ім'я побудови комуністичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, том 6, М. Политиздат, 1971 г., 527 с.
2. Партійний архів інституту історії партії ЦК КП України, 1, 7.
3. Партійний архів Харківського обкому КП України, 2, 14.
4. Отчет о деятельности партийных организаций и о партизанском движении в Харьковской области в период Отечественной войны (октябрь 1941—август 1943), Харьков, 1968 г.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. УРЕ, 1967 р.
6. Вопросы истории КПСС периода Великой Отечественной войны, Изд-во Киевского университета, 1961 г., 312 с.
7. Яценко В. Д. Комсомольці України в партизанських лавах (1941—1945) Вид-во Харківського університету, 1968 р., 158 с.
8. Макаренко Д. Г., Олійник Л. П. Шляхами подвигів. Харків, «Прапор», 1970, 174 с.

9. Бедзик Д. Плем'я нескорних. Київ, Вид-во ЦК ЛКСМУ, «Молодь», 1958, 96 с.
10. Милюха В., Шаповал Я. Кроки в безсмертя. Харків, «Прапор», 1968 р., 130 с.
11. Подвиги в ім'я Вітчизни. Харків, «Прапор», 1971 р., 536 с.
12. Говорят погибшие герои. М., Госполитиздат, 1963 г., 511 с.
13. Трудящиеся Харьковщины в Великой Отечественной войне. Харьков, 1960 г., 202 с.
14. Комсомол Харьковщины, Харків, 1958 р., 242 с.
15. Мірошников І. Нескорені харків'яни. Київ, Політвидав України, 1969 р., 101 с.
16. Газ. «Правда», 9 мая 1965 г.
17. Газ. «Соціалістична Харківщина», Орган Харківського обкому КП України і Харківського облвиконкому.
18. Газ. «Красное Знамя», Орган Харківського обкому КП України і Харківського облвиконкому.

В. І. Сагалаєв

ДВОРУШНИЦЬКА ПОЛІТИКА

ПРАВЛЯЧИХ КІЛ США ТА АНГЛІЇ В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Комуністична партія і Радянський уряд провадили рішучу боротьбу за зміцнення антифашистської коаліції, враховуючи найгостріші суперечності в таборі капіталізму, додержувалися вказівок В. І. Леніна про те, що «Перемогти могутнішого противника можна тільки при величезному напруженні сил і при обов'язковому, найбільш старанному, дбайливому, обережному, вмілому використанні як всякої, хоч би найменшої «тріщини» між ворогами, всякої протилежності інтересів між буржуазією різних країн, між різними групами або видами буржуазії всередині окремих країн, — так і всякої, хоч би найменшої можливості дістати собі масового союзника, нехай навіть тимчасового, хиткого, непевного, ненадійного, умовного. Хто цього не зрозуміє, той не зрозуміє ні грана в марксизмі і в науковому, сучасному, соціалізмі взагалі» [1, 31, 49].

Виконуючи вказівки В. І. Леніна, Комуністична партія і Радянський уряд, спираючись на міжнародний комуністичний і робітничий рух, використовували суперечності між двома імперіалістичними угрупованнями для створення антигітлерівської коаліції. У такому союзі держав з різними суспільно-політичними системами неминучі були суперечності і різний підхід до розв'язання питань ведення війни.

Відомо, що уряд США навіть після заяви про підтримку Радянського Союзу, який зазнав нападу Німеччини, продовжував аж до початку серпня 1941 р. перешкоджати експорту товарів у СРСР, зате дивився крізь пальці на ввезення стратегічних матеріалів із США до Іспанії і вішіської Франції для наступного транзиту їх до Німеччини. Аж до грудня 1941 р. уряд

США посилено провокував напад Японії на Радянський Союз і з цією метою провадив з нею таємні переговори [13, 132]. Таку саму провокаційну гру вів і уряд Англії.

На початку другої світової війни США і Англія дійсно поступалися перед фашистською Німеччиною ступенем мобілізації економіки, випуском військової техніки, кількістю стратегічних запасів, мобілізаційною підготовкою збройних сил. Та вже через півтора року співвідношення сил докорінно змінилося. США і Англія випустили в 1941 р. 8841 літак, а Німеччина — 10250, в 1943 р. союзники випустили уже 112209 літаків, а Німеччина — лише 25220 машин — у 4,4 раза менше. Приблизно таким самим було співвідношення і в інших видах військової техніки [2, 157—158].

Таким чином, наведені цифри спростовують вигадки буржуазних авторів про те, що США не мали економічної можливості для подання ефективнішої допомоги Радянському Союзові в боротьбі з фашистською Німеччиною.

Звичайно, було б невірно стверджувати, що Гітлер не мав наміру висадитися в Англії. План «Морський лев» не був блефом, але строки його здійснення гітлерівці ставили в пряму залежність від ходу підготовки і розгортання агресії проти Радянського Союзу.

Пізніше, на таємному засіданні палати обшин 23 квітня 1942 р., Черчілль визнав, що «в 1940 р. армія вторгнення приблизно в 150 тисяч добірних солдат могла зробити смертельне спустошення в нашій країні». Німецько-фашистський вермахт нараховував на той час не 150 тис., а 4 млн. солдат і офіцерів [6, 47].

«Одразу після Дюнкерка, — говорив Іден радянському послу в Лондоні І. М. Майському, — становище було жахливе: триста з лишком тисяч людей, вивезених з Франції, являли собою просто натовп патріотично настроєних, але зовсім неорганізованих і неозброєних хлопців» [4, 89].

За словами У. З. Фостера, «Англію врятував від успішного нападу нацистів тільки страх, який викликала в Гітлера Червона Армія [10, 30].

З початком Великої Вітчизняної війни Червона Армія один на один вела запеклу боротьбу з фашистською Німеччиною. У той час Англії вже перестала загрожувати небезпека вторгнення фашистських військ. Різно скоротилися бомбардування. Про це свідчать такі дані (в тоннах).

Бомбардування Лондона: 1940—1941 рр. — 8200; 1942 р. — 7; 1943 р. — 142; 1944 р. — 939.

Бомбардування всієї Англії:

1939 р. — 100; 1940 р. — 34370; 1941 р. — 22176; 1942 р. — 3032; 1943 р. — 2239; 1944 р. — 1963; 1945 р. — 13.

1944—45 рр. — літаючі бомби і ракети — 6602 т [19, 556].

Різно знизилися людські втрати. Якщо з серпня 1940 р. до кінця 1941 р. було вбито й поранено 93 тисячі чоловік з цивіль-

ного населення, то за наступні 20 місяців 1942—43 рр. кількість жертв становила 12 тис. чоловік [9, 376].

З цих даних видно, що Англія дійсно одержала перепочинік і змогла відновити свою армію та налагодити промислове виробництво.

У заяві ЦК англійської КП з цього приводу було зазначено: «Якщо прем'єр-міністр тепер може заявити, що «ми зараз спустилися з небезпечної вершини на досить широке плато», то цим ми в значній мірі зобов'язані упертому опорі Радянського Союзу, який врятував Англію від вторгнення і від повітряних нальотів» [12, ф. 4459, од. зб. 22, спр. № 8, арк. 91].

Не кращим було й становище США, які також не були готовими до війни. Виникла реальна небезпека вторгнення фашистських агресорів на американський континент. Колишній державний секретар США Стеттініус писав, що «думка про безпеку, що насувається, не кидала президента Рузвельта» [20, 7].

У 1940 р. війсьни приготування США розгорталися все ширше. Ще 22 травня 1940 р. сенат ухвалив асигнування 1823 млн. доларів військовому міністерству. Було намічено будівництво кількох нових військових баз. Виробництво літаків малося збільшити до 50 тис. на рік. Військова комісія палати представників схвалила законопроект про збільшення чисельності американської регулярної армії з 280 тис. до 400 тис. чоловік. Було розроблено план спорудження нових 68 військових кораблів. 19 червня 1940 р. сенат прийняв рішення про асигнування додатково 4 млрд. доларів на будівництво флоту. Одночасно США брали все більше англійських замовлень на випуск літаків. Англія після 19 червня 1940 р. взяла собі французькі авіаційні замовлення в США, в її руках знаходилися договори на поставку із США 9512 літаків [5, 111].

Вступивши в коаліцію з СРСР проти спільного ворога, правлячі кола США й Англії протягом усієї другої світової війни зберігали ідейну і до деякої міри політичну ворожість до Радянського Союзу.

Ще В. І. Ленін звертав увагу на той факт, що ту саму політику, яку певна держава, певний клас всередині цієї держави вів протягом довгого часу перед війною, неодмінно і неминуче цей самий клас продовжує під час війни, змінивши тільки форму дії [Див.: 1, 24, 358].

Вказівки В. І. Леніна дозволяють встановити закономірність продовження антирадянської політики правлячих кіл США та Англії в різних формах у ході Великої Вітчизняної війни, не зважаючи на їхню участь в антигітлерівській коаліції спільно з Радянським Союзом [8, 23].

Політичні цілі англо-американських правлячих кіл безпосередньо впливали на планування і ведення війни. Та без участі Радянського Союзу не могло бути й мови про те, щоб англійські й американські імперіалісти, які глибоко співчували

фашизму і завжди були готові піти на змову з Гітлером, рішуче виступили на боротьбу з фашизмом. На відміну від народних мас, вони вели політику очікування, політику ослаблення СРСР та Німеччини. Представники реакційних сил у США та Англії відкрито висловлювали своє задоволення з приводу нападу Німеччини на Радянський Союз.

Американський сенатор, ставленик Рузвельта на посаду віце-президента США Гаррі Трумен 24 червня 1941 р. говорив: «Якщо ми побачимо, що виграє Німеччина, то нам слід допомагати Росії, а коли виграватиме Росія, то нам слід допомагати Німеччині, і, таким чином, нехай вони вбивають один одного якомога більше» [16, 112].

А сам Рузвельт робив ставку на збереження своїх сил для того, щоб у потрібний момент ввести їх у дію. Ось що він говорив синові Еліоту на початку 1942 р.: «Ти уяви собі, що це футбольний матч. У даний момент основні гравці — це росіяни, китайці і меншою мірою англійці. Нам призначено роль гравців, які вступають у гру в вирішальний момент. Ще до того, як наші форварди видохнуться, ми вступимо в гру, щоб забити вирішальний гол. Ми прийдемо із свіжими силами. Якщо ми правильно оберемо момент... Я гадаю, що момент буде обрано правильно» [7. 68—69].

Ось який висновок з цього приводу робить У. Фостер: «Представники великого капіталу вперто вважали, що союзники повинні тримати свої величезні військові сили в бездіяльності на Британських островах доти, доки німці і росіяни не дійдуть до повного виснаження, після чого союзники візьмуть до своїх рук і розв'яжуть питання про імперіалістичний світ по-своєму» [11, 479].

Така сама обстановка була і в Англії. Колишній міністр авіаційної промисловості в уряді Черчілля полковник Мур-Брабазон у червні 1941 р. висловив таке побажання: «Найкращим наслідком боротьби на Східному фронті було б взаємне виснаження Німеччини і СРСР, внаслідок чого Англія змогла б посісти панівне становище в Європі» [17, 3, IX 1941]. Черчілль в парламенті на запитання про цю провокаційну промову сказав: «Міністр не має на увазі те, що він сказав. Він дійсно згоден з політикою уряду» [21, 51]. Черчілль захищав свого міністра, бо Мур-Брабазон висловлював політику правлячих кіл Англії на чолі з Черчіллем. Англійський буржуазний історик-фальсифікатор Мак-Нейл, прагнучи заднім числом реабілітувати цю політику, твердить, що «цими словами спекулювали і що проти цього виступали тільки росіяни» [21, 51].

Прогресивні сили Англії і в першу чергу комуністи вимагали усунути з уряду войовничих ворогів радянського ладу Галіфакса і Мур-Брабазона [12, ф. 4459, оп. 9, од. зб. 22, спр. 8, арк. 97]. Прогресивні сили і компартія США вели боротьбу проти ізоляціоністів, які також були в уряді. Газета «Дейлі—

«Експрес» наводить цифри, вказуючи, що «з 64 республіканців у конгресі 14 — справжні ізоляціоністи, а також 16 не стають ні на чий бік» [18].

Народи Англії і США вели боротьбу за відкриття другого фронту в Європі. Правлячими колами Англії і США було висунуто версію про те, що Атлантичний вал — неприступна фортеця [22, 187]. Для того, щоб ввести в оману громадську думку і підтвердити цю версію, довести неможливість відкриття другого фронту, англо-американське командування провадить 19 серпня 1942 р. провокаційний «рейд у Дьєпп» (Північна Франція). Десант складався з двох бригад 2-ї канадської дивізії, танкового полку, чотирьох загонів «командос» і 50 американських розвідників-диверсантів. Усього 6100 чоловік, у тому числі 5 тисяч канадців. Як про це свідчить Рейберр, описуючи цю операцію «З десантом не було зовсім висаджено артилерії і станкових кулеметів» [23, 104].

Лорд Маунтбеттен — командуючий цією операцією згадує: «Ми вирушили в Дьєпп з наміром висадитися, а потім повернутися. Коли б ця операція була розроблена, як операція іншого виду, ми, безумовно, могли б цього добитися. Ми могли б утриматися. Німцям не вдалося б витіснити нас» [14, 17].

Операцію заздалегідь було приречено на провал. З п'яти тисяч канадців 2900 загинули. Це й послужило підставою для висновку, що в 1942 р. неможливо було створити другий фронт. Джеймс Леазор — англійський буржуазний історик-фальсифікатор, перекручуючи дійсність, пише, що «після Дьєппа збайдужіли ті, хто вимагав відкриття другого фронту в Європі» [24, 144].

Далі він пише, що «боротьба за відкриття другого фронту була також сильною в Америці, це значить, що вона була такою ж сильною і в Англії. Навіть Черчілль не зрозумів і згодився з Рузвельтом після Вашингтонської конференції в грудні, що «головна операція проти ворога має бути в 1942» [24, 145].

І Черчілль, і Рузвельт розуміли зростаюче незадоволення тим, що вони гальмують відкриття другого фронту в Європі. Так, у листі міністрові — резиденту на Середньому Сході Черчілль писав: «Зростаюче незадоволення англійського народу, який вважає, що ми нічого не робимо для надання допомоги (СРСР), не дозволить нескінченно опиратися таким вимогам» [25, 551].

3 квітня 1942 р. Рузвельт пише Черчіллю: «Ваш і мій народ вимагає створення другого фронту, щоб зняти тягар з росіян. Наші народи не можуть не бачити, що росіяни вбивають більше німців і знищують більше ворожого спорядження, ніж США і Великобританія, разом узяті» [26, 58].

Таким чином, правлячі кола США й Англії визнавали величезний народний рух солідарності на чолі з комуністичними партіями, тому й вели запеклу боротьбу проти компартій. Газета англійських комуністів «Дейлі Уоркер» була заборонена

з 21 січня 1941 р. до 26 серпня 1942 р. [27, 96]. Газеті не дозволялося мати військового кореспондента (тільки одній газеті в Англії). Не дозволялося вивозити газету за кордон [12, ф. 4459, оп. 1, од. зб. 1346, спр. 69, арк. 68, 172].

Комуністів виганяли з армії [12, спр. 69, арк. 242—243], де проводились антирадянська і антикомуністична пропаганда [12, од. зб. 1331, спр. 55, арк. 43]. З початку 1943 р. різко посилювалася антикомуністична кампанія у США. Якщо Черчілль виступав проти компартії відкрито, то Рузвельт вважав за краще залишатися в тіні, на авансцені виступила його дружина Е. Рузвельт.

У промові 16 лютого 1943 р. вона з озлобленими нападками обрушилася на компартію США, відкрито заявила, що комуністи намагаються змусити нас робити те, що ми не хочемо робити. У травні 1943 р. вона закликала національну конференцію студентської спілки в Нью-Йорку всіма силами боротися проти «комуністичного впливу» [3, 371].

Е. Рузвельт критикувала Комуністичну спілку молоді, стверджуючи, що вона прагне до здійснення своїх цілей з допомогою елементів, які приховують свої зв'язки з комуністами. І далі заявила, що «подібні дії нетерпимі всередині демократії» [12, ф. 4459, оп. 1, од. зб. 2279, спр. 465, арк. 25].

23 червня 1944 р. Е. Рузвельт опублікувала статтю в бюлетені воєнної інформації США, в якій пише, що «вона не буде довіряти американським комуністам, тому що вона пережила обман з їхнього боку. Вони протягом багатьох років проповідували внашій країні філософію брехні. Вони навчали, що прихильність до партії і підкорення вказівкам її керівників стоять на першому місці, але ці інтереси не зовсім збігалися з інтересами США» [12, ф. 4459, оп. 1, од. зб. 2279, спр. 465, арк. 78].

Одночасно в компартії США виник правоопортуністичний ухил, тодішній генеральний секретар компартії Е. Браудер розпочав ревізію корінних положень марксистсько-ленінського вчення. У 1957 р. стало відомо, що в роки війни Рузвельт підтримував контакт з Е. Браудером. Рузвельт знаходив час для того, щоб близько 40 разів у 1942—1945 рр. приймати таємно якусь Д. Адамс, посередницю між Рузвельтом та Е. Браудером. Останній підтвердив це, заявивши, що Адамс повідомила Рузвельтові погляди Браудера з політичних питань. [28, 211—212].

Антирадянщина та антикомунізм, який проводився правлячими колами США і Англії в період Великої Вітчизняної війни, хоча й відстрочили кінець війни, але не змогли врятувати від розгрому фашистську Німеччину.

Цьому сприяли історичні перемоги Радянської Армії, яка один на один громила фашистські орди, вселяючи впевненість в перемозі над ворогом, і масовий рух робітничого класу під проводом компартій в цих країнах, з яким вимушені були рахуватись правлячі кола США й Англії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Твори, т. 31, т. 24.
2. Ключев С. В. Мифы и правда. Лениздат, 1969.
3. Коваль С. В. Они хотели украсть у нас победу, К., 1964.
4. Майский И. М. Воспоминания советского дипломата. М., «Наука», 1965.
5. Проэктор Д. М. Агрессия и катастрофа. М., «Наука», 1968.
6. Розанов Г. Л. План «Барбаросса». Замыслы и финал. М., «Международные отношения», 1970.
7. Рузвельт Э. Его глазами. М., 1947.
8. Секистов В. А. Война и политика. М., Воениздат, 1970.
9. Трухановский В. Г. Новейшая история Англии. М., 1958.
10. Фостер У. З. Закат мирового капитализма. М., 1951.
11. Фостер У. З. Очерки мирового профсоюзного движения. М., 1956, 770 с.
12. ЦДАЖР СРСР.
13. «Вопросы истории КПСС», 1967, № 9, с. 127—140.
14. Война и рабочий класс, 1943, № 13.
15. За рубежом, 1970, № 36.
16. Мир о стране Октября. Высказывания и отклики. М., 1967.
17. „Cork Examiner“. 3. 9. 1941.
18. Daily Express. 16. I. 1943.
19. Richard W. Litmuss. Problem of Social policy. L., 1950.
20. Stettinius E. Roosevelt and Russians. New York, 1949.
21. Mac Neill W. H. America, Britain, Russia. Their cooperations and conflict 1941—1945. L. N.-Y. Toronto, 1953.
22. Magnire E. Dieppe August 19.
23. Reyberr. Glorious Chapter. The Canadians of Dieppe. L. 1943.
24. Lames Leasoz. War at the top. L. 1959.
25. Churchill W. The graund alliance. V—III L. 1950.
26. Feis H. Churchill, Roosevelt, Stalin. Prinshau University Press. 1957.
27. Rust W. The story of the Daily Worker. L. 1949.
28. Crocker G. Roosevelt's Road to Russia. Chi. 1959.

Р. І. Киричок

ВІДНОВЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗМІЦНЕННЯ КОМСОМОЛЬСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1944—1945 рр.)

Питання про відновлення та зміцнення комсомольських організацій західних областей УРСР в роки Великої Вітчизняної війни ще не знайшло достатнього висвітлення в радянській історичній літературі. В узагальнюючих працях і окремих дослідженнях, присвячених Великій Вітчизняній війні і відбудові народного господарства республіки, розробки цього питання автори торкаються лише побіжно [1]. Не досить повно воно розроблене і в деяких історико-партійних дослідженнях та статтях, присвячених діяльності комсомолу республіки взагалі і західних областей зокрема [2].

У цій статті автор ставить собі за мету на конкретному історичному матеріалі, головним чином неопублікованих архівних джерелах, показати, як під керівництвом Комуністичної партії у надзвичайно складних умовах війни і жорстокої класової боротьби трудящих мас західних областей проти куркуль-

ства і залишків банд українських буржуазних націоналістів відбувався процес відновлення комсомольських осередків у краї. Заходи, які здійснювали партійні та комсомольські органи щодо їх організаційного й політичного зміцнення.

З початком звільнення території західних областей України від німецько-фашистських загарбників, що розпочалося в січні — лютому 1944 р., одним з найважливіших завдань, що поставали перед ЦК КП(б)У, було зміцнення партійного апарату та органів Радянської влади на місцях, а також відновлення в західноукраїнських містах і селах комсомольських організацій, які покликані були стати активними провідниками директив партії, найближчими її помічниками в боротьбі за відбудову господарства і соціалістичне перетворення краю. Але успішне проведення цієї роботи було пов'язане з певними труднощами і мало свої особливості.

Головна особливість західних областей, як вказували ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР, полягає в тому, що населення цих областей не пройшло тих етапів класової боротьби і комуністичного виховання, які пройшли трудящі східних областей під керівництвом Комуністичної партії за роки Радянської влади [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 79, арк. 102].

Радянська влада в цих областях була проголошена лише за півтора року до Вітчизняної війни. Партійні й комсомольські організації напередодні війни були ще молодими й нечисленними, не встигли підготувати достатньої кількості керівних працівників з місцевого населення. Під час війни абсолютна більшість комуністів і комсомольців перебувала на фронті, багато їх загинуло в боротьбі з ворогом на окупованій території. Через це після визволення на місцях залишилося дуже мало керівних партійних, радянських та комсомольських кадрів. Становище ще більше ускладнювалось тим, що відновлення партійних, державних і комсомольських органів, налагодження нормального життя відбувалося тут в умовах гострої класової боротьби, безупинних терористичних дій буржуазно-націоналістичних банд руки яких були заплямовані кров'ю кращих синів і дочок українського народу.

У цій складній політичній обстановці особливо необхідно було згуртувати народ навколо партійних організацій і місцевого активу, встановити широкі зв'язки з місцевим населенням і, особливо з молоддю, залучаючи її до участі в господарському і культурному будівництві та громадському житті. Крім того, треба було забезпечити партійні, радянські та комсомольські органи кваліфікованими кадрами.

Комуністична партія, враховуючи особливі умови в західних областях УРСР, приділяла їм винятково багато уваги. Ще до визволення тієї чи іншої області ЦК КП(б)У готував для неї

кадри партійних, радянських та комсомольських працівників, які включалися до складу оперативних груп і слідом за військами входили в міста і села, відновлюючи там органи Радянської влади, партійні та комсомольські організації.

Головною опорою партійних і комсомольських органів в перші дні визволення західноукраїнських областей були члени підпільних партійних і комсомольських організацій, бійці партизанських загонів, політоргани Радянської Армії. Так понад 400 комсомольців-партизан із з'єднання генерал-майора В. А. Берми стали першими комсомольськими посланцями в звільнених районах Ровенської області. Вони заклали основи відновлюваних райкомів ЛКСМУ, створили перші комсомольські осередки, взяли на облік комсомольців, які прибули із східних областей, і тих, що залишалися на окупованій території [4]. Понад 300 активістів армійського комсомолу допомагали налагоджувати роботу комсомольських організацій на Львівщині [5, ф. 3, оп. 6, од. зб. 174, арк. 73].

Керуючись рішеннями ЦК КП(б)У, велику організаторську роботу по добору, підготовці та відрядженню в західні області республіки необхідної кількості комсомольських працівників провів ЦК ЛКСМУ. У зв'язку з тим, що кадрів із числа місцевої молоді там було занадто мало, ЦК ЛКСМУ декілька разів проводив мобілізацію комсомольських працівників східних областей республіки. Про це свідчать рішення бюро і секретаріату ЦК, які були прийняті тоді: «Про надсилку комсомольських працівників для роботи в західних областях» [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 76, арк. 112], «Про укомплектування апаратів міськкомів та райкомів ЛКСМУ західних областей» [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 77, арк. 181], «Про проведення відбору комсомольців для роботи в західних областях» [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 76, арк. 132] та інші.

Слід зазначити, що комсомольські організації східних областей, самі відчуваючи гостру потребу в кадрах, досить уважно поставились до виконання рішень ЦК ЛКСМУ, ретельно добирали кадри для комсомольської роботи в західних областях. Уже на 10 квітня 1944 р. в західні області (крім Львівської) було відряджено 710 партійних та 168 комсомольських працівників [6, ф. 17, оп. 8, од. зб. 351, арк. 4]. До 1 вересня 1944 р. у розпорядження Львівського обкому ЛКСМУ прибуло 303 чол., з них 51 — із Сумського обкому комсомолу і 79 — з Чернігівського [5, ф. 66, оп. 1, од. зб. 7, арк. 195]. З квітня по червень 1944 р. у розпорядження Ровенського обкому із східних областей прибуло 166 чол., з яких 128 чол. раніше працювали на керівній комсомольській роботі [4].

Тільки з часу визволення західних областей від окупантів до грудня 1944 р. згідно з рішенням ЦК ЛКСМУ туди було надіслано 1737 комсомольських працівників, з них: 40 чол. — секретарями обкомів ЛКСМУ, 493 — секретарями міськкомів та райкомів і 1079 — в апарати ОК, МК і РК комсомолу [3, ф. 7,

оп. 3, од. зб. 848, арк. 22]. А всього на постійну комсомольську роботу в західні області ЦК ЛКСМУ добрав і відрядив протягом 1944—1945 рр. 4553 чол., з них: 1583—на керівну комсомольську роботу, 214—комсоргами ЦК ВЛКСМ, 500—інструкторами та зав. відділами МК і РК комсомолу і 1256—старшими піонервожатими [3, ф. 7, оп. 3, од. зб. 911, арк. 14]. Крім того, з метою створення резерву кадрів ЦК ЛКСМУ добрав і відрядив у західні області на постійну роботу за фахом 1000 комсомольців української національності [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 76, арк. 132]. Це дало змогу за короткий строк, уже до січня 1945 р., в основному укомплектувати керівними кадрами обкоми, міськкоми та райкоми ЛКСМУ. Так, у Львівській області до жовтня 1944 р. було підбрано і затверджено на бюро обкому КП(б)У і ЛКСМУ всі 35 перших секретарів МК і РК комсомолу, а також склад бюро 14 райкомів ЛКСМУ області [5, ф. 66, оп. 1, од. зб. 15, арк. 31, 94].

У Волинській області на цей час був підбраний і затверджений склад 3 міськкомів і 30 райкомів комсомолу [6, ф. 17, оп. 8, од. зб. 352, арк. 24].

Цифри показують, що якісний склад штатних комсомольських працівників західних областей був підбраний добре. Якщо взяти тільки секретарів ОК, МК та РК комсомолу, то їх склад характеризувався такими даними: із 511 чол.—319 (62,4%) комуністів, 383 (75%)—з вищою, незакінченою вищою та середньою освітою, 52%—хлопців, 48%—дівчат [7].

Завчасно проведена робота по добору кадрів, яка здійснювалась при повсякденному і безпосередньому керівництві з боку ЦК КП(б)У і обласних комітетів партії, сприяла активізації роботи по відновленню комсомольських організацій в західноукраїнських областях. Так, на 1 листопада 1944 р. там було відновлено 1247 первинних осередків, які об'єднували 11353 комсомольця [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 113, арк. 226]. До комсомолу з місцевої молоді було прийнято 2191 чол. [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 113, арк. 226].

У Ровенській області на цей час було відновлено 274 осередки (2608 чол.), Тернопільській—235 (1558 чол.), Волинській—211 (1977 чол.). Трохи гірше йшли справи з відновленням осередків у Ізмаїльській області, де їх нараховувалося лише 76 (507 чол.) та Дрогобицькій—105 (1043 чол.) [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 113, арк. 226—227]. Однак слід зауважити, що переважна більшість створених осередків була в установах і лише незначна кількість—на підприємствах і в сільській місцевості.

Проте загальний стан роботи в західних областях залишався все ще незадовільним. Про необхідність посилення роботи комсомолу серед молоді вказувалося в рішеннях ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р. та листопадового (1944 р.) Пленуму ЦК КП(б)У. Виходячи з рішень партії, передова газети «Правда» від 7 жовтня 1944 р. закликала активізувати діяльність комсо-

молу, домогтись підвищення його впливу на широкі маси молоді, посилити боротьбу з націоналістами [8].

Виконуючи рішення партійних органів, ЦК ЛКСМУ 27 грудня 1944 р. прийняв постанову «Про посилення керівництва комсомольськими організаціями західних областей України», в якій було, зокрема, відмічено, що одним з серйозних недоліків в роботі комсомолу є відсутність широких зв'язків з місцевим населенням і слабе залучення активу до участі в господарському та культурному будівництві. Бюро доручило секретарю ЦК В. Ключку питання оперативного керівництва і контролю за роботою комсомольських організацій західних областей. Постановою зобов'язувала секретаря ЦК по кадрах П. Косигіна відрядити туди необхідну кількість працівників для повного укомплектування апарату ОК, МК і РК комсомолу. Для допомоги в проведенні агітаційно-пропагандистської роботи серед молоді було вирішено відрядити в західноукраїнські міста і села пропагандистські групи з керівних комсомольських працівників східних областей [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 79, арк. 102—103].

З метою надання практичної допомоги партійним і комсомольським органам в західні області виїхали члени Політбюро та відповідальні працівники ЦК КП(б)У і ЦК ЛКСМУ тт. М. С. Гречуха, Л. Р. Корнієць, Д. С. Коротченко, В. С. Костенко, М. А. Кузнецов, Д. З. Мануїльський, П. Д. Косигін та інші. В обласних і районних центрах відбулися збори партійного й комсомольського активу, а також нарада перших секретарів та секретарів по пропаганді обкомів КП(б)У і ЛКСМУ. Перед партійними та комсомольськими органами були поставлені конкретні завдання щодо посилення роботи комсомолу. Найголовніші з них — створення і ріст осередків, особливо за рахунок місцевої молоді, продумана й добре організована політична освіта комсомольців та молоді. Особливої уваги заслуговувала робота комсомолу в селах, де партійних організацій було ще дуже мало. Так, на 1 січня 1945 р. в селах цих областей діяли тільки 18 первинних партійних осередків, які нараховували в своєму складі 137 комуністів [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 301, арк. 70]. Зважаючи на це, ЦК КП(б)У на початку 1945 р. поставив перед партійними організаціями і комсомолом республіки завдання найближчим часом створити первинні комсомольські осередки в кожному селі, різко поліпшити політико-виховну роботу серед молоді [6, ф. 17, оп. 8, од. зб. 671, арк. 35].

Настанови партії стали бойовою програмою дій для керівних комсомольських органів. Однак не вистачало кадрів. До того ж, буржуазні націоналісти, щоб перешкодити відновленню радянських, партійних та комсомольських органів, вдалися до терору. Так, в Дрогобицькій області бандити повісили 5 дівчат — членів комсомольської організації с. Криниці, залишив-

ши надпис: «Хто піде в комсомол, так буде кожному» [9]. Вони намагались також розповсюджувати листівки, в яких загрожували молоді, що вступала до комсомолу. Крім терору й залякування, буржуазні націоналісти застосовували й інші методи. Вони намагались проникати до складу створених комсомольських організацій з метою збирання відомостей про активних борців за Радянську владу. Робота по створенню сільських комсомольських осередків ускладнювалась ще й тим, що значна частина селянської молоді в той час була неписьменною і малописьменною, перебувала в полоні релігії, а деякі юнаки та дівчата були під впливом українського буржуазного націоналізму.

Та незважаючи на всі перешкоди, в усіх західноукраїнських областях комсомольські осередки відновлювали свою роботу. Відновлення і зміцнення їх діяльності було завданням всього комсомолу республіки.

Так у березні 1945 р. в західні області згідно рішень ЦК КП(б)У та ЦК ЛКСМУ було відряджено на два місяці для надання допомоги 164 комсомольських працівників із сходу республіки. Серед них: 15 секретарів обкомів, 59 — міськкомів і райкомів, 90 працівників ОК, МК і РК комсомолу, в т. ч. 67 комуністів [3, ф. 7, оп. 3, од. зб. 1130, арк. 15; оп. 2, од. зб. 192, арк. 87]. У травні ц. р. в Станіславську і Тернопільську області було відряджена друга група в кількості 200 чол.

Всього ж протягом 1945 р. туди виїжджали із східних областей України 514 керівних комсомольських працівників [3, ф. 1, оп. 18, од. зб. 1648, арк. 107]. Вони подали місцевим партійним та комсомольським органам значну допомогу в поліпшенні внутріспількової та політико-виховної роботи серед молоді. За їх безпосередньою участю створено 805 комсомольських осередків, головним чином на селі, 3800 чол. місцевої молоді прийнято до лав комсомолу. За їх особистими рекомендаціями 570 юнаків та дівчат з місцевої молоді було прийнято до комсомолу [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 237, арк. 368].

У 1945 р. до західних областей виїжджали 10 агітаційно-пропагандистських груп ЦК - ВЛКСМ (60 чол) і 16 — ЦК ЛКСМУ (76 чол.).

Члени цих груп читали лекції, проводили бесіди з молоддю, ділились досвідом комсомольської роботи. На допомогу активу в райкоми ЛКСМУ було надіслано 260 бібліотечок (10 200 книг) [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 192, арк. 197].

Велику роботу по створенню осередків на селі провели комсомольці-активісти міст і районних центрів цих областей — комсори обкомів, міськкомів і райкомів ЛКСМУ. В 1944—1945 рр. в західноукраїнські села було послано 2091 комсорга і на постійну роботу за фахом — 1581 комсомолец [3, ф. 1, оп. 18, од. зб. 1648, арк. 99]. Вони розпочинали свою діяльність з організації гуртків художньої самодіяльності, політичних бесід, мобілізації молоді на відродження культурно-освітніх закладів. Нав-

коло цих активістів згуртувалась передова частина молоді, яка потім вступала до лав ВЛКСМ. Цей захід відіграв дуже важливу роль у залученні до комсомолу сільської молоді. Так, якщо до грудня 1944 р. в Дрогобицькій області не було жодного комсомольця із селян, то саме завдяки наполегливій роботі комсоргів у грудні їх уже стало 127 чол. У січні 1945 р. вже створено перші 11 сільських комсомольських осередків, а до квітня кількість їх зросла до 97 [9, 53].

За допомогою комсоргів осередки з'явилися в багатьох західноукраїнських селах. Протягом перших трьох місяців 1945 р. вони були створені в усіх селах Шацького, Устилузького, Любомльського районів на Волині. У березні того ж року до комсомолу вступили 2640 сільських юнаків і дівчат, що дало можливість створити 441 первинну комсомольську організацію на селі [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 186, арк. 121].

Під керівництвом ЦК КП(б)У Центральний комітет ЛКСМУ здійснив ряд заходів по поліпшенню виховання активу із місцевого населення, що дало можливість уже в 1945 р. висунути на керівну комсомольську роботу із місцевих комсомольців 712 чол., з них першими і другими секретарями міськкомів та райкомів комсомолу 240 чол. [10].

Це були перші наслідки активної діяльності комсомольських органів, комсоргів, пропагандистських груп тощо. Про їх досвід йшла мова на IV Пленумі ЦК ЛКСМУ, що відбувся 25—27 травня 1945 р. і розглянув питання «Про політико-виховну роботу серед молоді комсомольських організацій Волинської, Львівської і Тернопільської областей [3, ф. 7, оп. 2, од. зб. 160, арк. 2]. Рішення Пленуму стало практичною програмою діяльності комсомольських організацій західних областей по роботі з молоддю. На місцях відбулися пленуми і активи, які розробили конкретні заходи щодо поліпшення роботи комсомолу. Завдяки систематичному керівництву і постійній допомозі з боку партійних організацій вони успішно перетворювались в життя, що сприяло швидкому зростанню рядів ВЛКСМ і створенню комсомольських осередків. Про це свідчать такі дані:

	1945				Всього за рік	В т. ч. всього сільських
	Січень	Лютий	Березень	Квітень		
Створено комсомольських осередків	332	662	675	695	4911	1984
Прийнято до комсомолу	1460	3437	4957	5297	45369	15753*

* Таблиця складена на основі матеріалів ПА ІІП ЦК КП України: ф. 7, оп. 3, од. зб. 1130, арк. 16; оп. 2, од. зб. 300, арк. 11; од. зб. 186, арк. 121; од. зб. 167, арк. 155.

На перше січня 1946 р. в західних областях України вже діяли 6472 первинних осередки, які об'єднували 67927 чл. ВЛКСМ, що становило 95% складу комсомольських організацій напередодні Великої Вітчизняної війни [3, ф. 1, оп. 18, од. зб. 857, арк. 163].

Це були перші серйозні успіхи партійних і комсомольських органів, досягнуті в результаті копіткої і повсякденної роботи з молоддю. Але попереду ще було багато нерозв'язаних проблем. І найголовніша з них — створення осередків у кожному селі, на кожному підприємстві. Необхідно було також вирощувати кадри з числа місцевих комсомольців. Всі ці та інші важливі завдання успішно здійснювались у наступні роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. Т. 3. К., Політвидав України, 1969; Історія ЛКСМУ. К., «Молодь», 1971; Костенко В. С. Юність полум'яних літ. К., «Молодь», 1969; Коваль М. В. Все — для перемоги. К., «Наукова думка», 1970; Грицьків Л., Герасименко С. Вирок виносить народ. К., Політвидав України, 1970; Ткачова Л. І. Радянська Армія — українському народові. К., «Наукова думка», 1971.

2. Сильченко З. А. Борьба КПСС за организационно-политическое укрепление комсомольских организаций западных областей Украины и повышение их роли в деле коммунистического воспитания молодежи (1946—1950 гг.). Автореф. канд. диссерт. К., 1954; В. И. Мороз. Ленинский комсомол — активный помощник Коммунистической партии в борьбе за социалистическое преобразование сельского хозяйства западных областей Украины (1944—1950 гг.). Автореф. канд. диссерт. К., 1955; Пушкаренко М. Г. Відродження комсомольських організацій і розгортання їх діяльності у визволених районах України (1943—1945 рр.) — Наукові праці з історії КПРС. Вип. 30. Вид-во КДУ, 1969; В. Д. Яценко. Відновлення та організаційно-політичне зміцнення комсомольських організацій республіки (1943—1946 рр.) — «Український історичний журнал», 1969, № 6; Борковський П. А. Восстановление и организационное укрепление партийных организаций западных областей УССР (1944—1945 гг.). — «Вопросы истории КПСС», 1971, № 11.

3. Партійний архів інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, 7.

4. Центральний архів ВЛКСМ (ЦА ВЛКСМ), ф. 7, оп. 2, од. зб. 111 арк. 24.

5. Партійний архів Львівської області (ПАЛО), ф. 3, 66.

6. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17.

7. Костенко В. Юність полум'яних літ. К., «Молодь», 1969, стор. 99—100.

8. «Правда», 7 жовтня 1944 р.

9. «Український історичний журнал», 1969, № 6.

10. «Вопросы истории КПСС», 1971, № 11, стор. 71.